

İRAN ARŞİVLERİNE GÖRE ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

Melike SARIKÇIOĞLU*

Özet

Şeyh Ubeydullah 1880-1882 tarihleri arasında Osmanlı-İran sınırında bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla isyan etti. Bu isyan ile ilgili yapılan çalışmalarda konu genelde tek taraflı olarak ele alındı. Araştırmacılar ellerinde hangi devletin arşiv belgeleri varsa, doğal olarak isyanı o devletin bakış açısıyla değerlendirdiler. Biz bu çalışmamızda Osmanlı ve İran arşiv belgelerini kullanmak suretiyle, Şeyh Ubeydullah isyanının nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymaya çalıştık. Dolayısıyla daha önce İngiliz ve Rus arşivlerine dayalı yapılan çalışmalarda isyan ile ilgili ileri sürülen gerekçeleri ve ortaya konulan sonuçları tenkide tabi tuttuk.

Anahtar kelimeler: Şeyh Ubeydullah, Kürt, İsyani, İran.

Sheikh Ubeydullah's Uprising according to Iranian Archives

Abstract

Sheikh Ubeydullah revolted to establish an independent Kurdish state on Ottoman-Iranian border in 1880-1882. The research on this revolt generally handled the issue from only one perspective. It is natural for researchers to evaluate any issue based on the viewpoint presented by the documents and accordingly they can see the viewpoint of the side preparing the documents. In the present study, based on the Ottoman and Iranian archive documents, we tried to reveal the causes and outcomes of Sheikh Ubeydullah's revolt. While doing this, we critically analyzed the arguments about and outcomes of the revolt put forth by some previous studies based on the archive documents of some other states.

Keywords: Sheikh Ubeydullah, Kurdish, revolt, Iranian.

Giriş

Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında, İdris-i Bitlisî ile yaptığı anlaşma ile Doğu ve Güneydoğudaki eyaletlerini kendine bağlamıştır. Bu tarihten sonra yapılan idari düzenlemelerle, Doğu ve Güneydoğu'da, Klasik Osmanlı Sancakları, Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancakları şeklinde düzenlendi. Bu idari düzene göre, Yurtluk-Ocaklık sancaklarında Kürt emirleri, Osmanlı idaresine karşı özerkliklerini koruyacak, yönetim babadan oğula geçecek, vergilerini ödeyecekler ve

* Yrd.Doç.Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msarikcioglu@mu.edu.tr.

savaşlarda Osmanlı Devleti'ne asker vereceklerdi.¹ Bu yönetim tarzı sayesinde Osmanlı Devleti, doğudaki sınırlarını güvenlik altına alırken, geleneksel yerel yöneticiler de kendi iktidarlarını pekiştiriyorlardı. Bu husus devlet hamiliğinde güçlü Kürt liderliği oluşumunu sağladı.² Bu oluşum, aşiretler içindeki sosyal tabakaları da etkiledi. Aşiretin içinde en üst tabakayı askeri güçler oluşturdu. Alt tabakayı ise aşiretlere tâbi ve gelirin esas kaynağını oluşturan gayrimüslimler ve aşiretten olmayan köylü ve kentli Kürtlerden meydana geldi. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sistemle bu aşiretlerin siyasi ve idari sınırları çiziliyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, bölgede uyguladığı bu sistemle Kürt emirlerini kontrol altında tutabiliyordu. Fakat 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybedip merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine emirler, II. Mahmud'un tahta geçmesine kadar azalmış otoritelerini geri kazanmaya, yarı bağımsız hareket etmeye başladılar. II. Mahmud'un tahta geçmesi ve 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle daha merkeziyetçi bir politika takip edildi.³ Tanzimat sonrası eyalet, sancak ve kaza sınırları yeniden düzenlendi. Her valinin yanına, bölge kuvvetlerini idare edecek komutan ve mali işler için defterdar atandı. Vilayet ve sancaklarda yerel meclisler kurulması, müslüman ve gayrimüslim nüfusa göre temsilci seçilmesi, aşar vergisinin maliye memurları, cizyenin Patrikhaneler tarafından toplatılması gibi yeni uygulamalar getirildi.⁴ Bu sistem bölgedeki geleneksel yapıya aykırı idi. Çünkü Kürt emirleri, mülki taksimat hariç, geleneksel sınırları kullanıyorlar ve cizye dâhil bütün vergileri topluyorlar, kendi bölgesinin komutanı oluyorlardı.⁵

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın bu bağlamda getirdiği düzenlemeler zaman içerisinde uygulanmaya koyulmaya çalışıldı. Özellikle aşiret liderlerine maaş bağlanması, kaza müdürlerinin sahip oldukları görevler verilmesi, aşiretleri vergi verme ve asker olma yükümlülüğüne alıştırmaya girişimleri, bütün çabalara rağmen başarısızlıkla sonuçlandı.

¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, 8.baskı, Isparta, 2010, s.215-223.

² Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.85.

³ Özoğlu, a.g.e, s.87-90.

⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye (Ülke Yönetimi)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.231-236.

⁵ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 2011, 12-122.

Bölgede uzun yıllar hükümet otoritesi sağlanamadığı⁶ ve bu bağlamda Kürt emirleri tasfiye edildiği için bölgede otorite boşluğu oluştu. Bu zamana kadar güçlü emirler tarafından kontrol altında tutulan aşiret reisleri serbest kalarak her türlü kanunsuzluğa müdahil oldular.⁷ Meydana gelen bu otorite boşluğu aynı zamanda şeyhler tarafından dolduruldu.⁸ Devlet, ekonomik yönden sıkıntı içinde olmasından dolayı, halktan daha fazla vergi almaya başladı. Aynı zamanda bölgenin sosyal yapısının getirdiği aşiret beyleri de güçleri oranında halkı acımasız şekilde sömürüyorlardı.⁹ Halkın bu zor durumundan bölgenin dini liderleri konumunda olan şeyhler faydalandı. Kendilerine yapılan itaatsizliğin Allah'a karşı yapıldığını söyleyerek kişilerin mal ve mülküne el koymaya başladılar.¹⁰ Ayrıca dini lider ve aşiret beyleri gelirlerini daha fazla yükseltmek için halk arasında ulusal ve dini farkları da körüklediler.¹¹

Bölgede yaşayan Kürt halkı üzerinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti giderek azaldı. Devlet, bağımsız hareket eden Kürt beylerine karşı silahlı kuvvet kullanmak zorunda kaldığı için ciddi isyanlarla karşı karşıya kaldı.¹² Bu isyanlardan biri 1843-46 yıllarında Hakkâri Kürtlerinden Bedir Han isyanı idi. Nesturî olan Tiyari ve Tıhubi aşiretlerine ve Yakubi ve Garzan bölgesindeki Kürt Yezidilere saldırıda bulundu ve isyan daha geniş alanlara yayıldı.¹³ Bunun üzerine Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'ne bu

⁶ Musa Çadırcı, s.196; Muş ve Hazo arasında köylerden hiçbiri salyane vermez, askere gitmezdi. Helmuth Von Moltke, *Kürdistan Dağlarından*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s.358, 378.

⁷ J Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 7. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 157-158.

⁸ Özoğlu, a.g.e, s.97.

⁹ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Ayaklanması*, Peri Yayınları, 3.baskı, İstanbul 1998, s.19.

Rusya'daki önemli aşiret liderlerinden biri olan Cafer Ağa'nın hükmü altında bulunan Kürtler, onun mülkünde bedava çalışmak, odun ihtiyacı karşılamak, nikâh kıyma sırasında kendisine hediye olarak bir öküz vermek zorundaydılar. Celil, a.g.e,s.19 İltizamın kötülükleri, mütesellimlerin keyfi uygulamaları, vergilerin önceden toplanışı halkı perişan etmiştir. Moltke,a.g.e, s.371.

¹⁰ Celil, a.g.e, s.23.

¹¹ Celil, a.g.e, 24.

¹² Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*, Sipan Yayıncılık, Ankara 1995, s.27, 47-48.

¹³ Hakan, s.157-158, 163. Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyariler özellikle Tanzimat sonrası arkalarındaki Avrupa ve Amerika'nın desteğini fırsat bilip bölgedeki Kürt mirlerine ve Osmanlı Devleti'ne vergi vermemeye başlamışlardı. Ayrıca İngiliz ve Fransız himayesinde din propagandası yapıyorlardı. Bu durum bölgedeki Kürt mirlerini kızdırmıştır. Hakan, s.157-158.

isyanı bastırması için uyarıda bulundu. İstanbul, Musul, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Van bölgelerinde bulunan Kürtler şiddetli bir şekilde cezalandırıldı. Bu olay bölgedeki halkın devlete karşı büyük bir öfke beslemesine neden oldu. Bu tepkilerine de Osmanlı Devleti'nin 1853 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan ettiğinde devletin yanında savaşa katılmamakla gösterdiler. Sadece Rusya'ya sınır olan yerlerde, savaş ganimetlerinin vaat edilmesi üzerine ve Osmanlı Ordusu'nun sıkıştırması üzerine milis kuvvet olarak katıldılar.¹⁴ Rusya da 1853'ten itibaren Osmanlı Devleti Kürtleri ile sıkı bir iletişime girdi ve onların Rusya'ya bağlılığını arttırmak için Prens Vorunsov tarafından bölgeye yüz bin sarı lira gönderildi. Cemedanlı, Milanlı ve Bezik Kürtlerinden on dört başkan Gümrü'ye giderek Rusya'ya bağlılıklarını bildirdiler. Ayrıca Zilanlı Aşiret liderleri olan Kasım ve Ahmet Ağalar da mektup ile Rusya'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁵ Buna karşın bazı Kürt grupları da Selim Paşa'ya bağlılıklarını bildirip Bayezid kuvvetlerine katıldı.¹⁶

Osmanlı Devleti, Kırım Harbi içerisindeyken 1854 yılının sonlarında tekrar bir isyan ile karşı karşıya kaldı. Yezdanşir (İzzeddin Şir) Bey, Musul ve Bitlis şehirlerini işgal ederek ayaklandı. Osmanlı Devleti bu isyanı bastırmada başarılı olamadı. Mart 1855'te Musul İngiliz Konsolosu, Yezdanşir ve diğer ayaklananlarla görüşerek Osmanlı Devleti ile sulh yapmalarını sağlamaya çalıştı.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmasıyla bu bölgede Rusya'nın daha fazla etkisi gözükmeye başlarken, Osmanlı Devleti de bu geçecek yirmi yıl içerisinde Kürtler üzerinde şiddet kullanarak hâkimiyet kurmaya çalıştı. Devletin bu tutumu ise Kürtler üzerinde Osmanlı'ya karşı gizli den gizli öfke duymalarına sebep oldu.¹⁸ Bu isyanlar Osmanlı Devleti tarafından zorda olsa bir şekilde bastırıldı. Devletin bu isyanları bastıra bilmesi, kendi gücünden ziyade Kürtlerin aşiret yapısı içinde bir birlik oluşturamamaları, Rusya'nın Kırım Savaşı nedeniyle Kürtlere destek vermemesi, İngiltere ve Fransa'nın da Rusya'nın güdümünde hareket edecek Kürtleri desteklememesinden kaynaklanmıştı.

Burada şunu da söylemek gerekir ki bu dönemdeki isyanlar bir milli ayaklanma değil daha çok önceden verilmiş haklardan vazgeçmeme

¹⁴ Avyarov, a.g.e, s.49.

¹⁵ Avyarov, a.g.e, s.53.

¹⁶ Avyarov, a.g.e, 56.

¹⁷ Tuncay Ögün, *Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe, İstanbul, 2010, s.193-232; *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, Haz: Celile Celil, M.A.Gasaratyan, O.İ.Jegalina, M.S.Lazarev, Şakire Xidoeye Mihoyan, Çev: M.Aras, 3.baskı, Peri Yayınları, İstanbul, 1998, s.21-23.

¹⁸ Avyarov, a.g.e, s.90.

çabasıdır. Ayrıca bu dönemdeki isyanların tarihlerine baktığımız zaman her zaman Osmanlı Devleti'nin zor durumda olduğu dönemlere denk geldiği de görülecektir.¹⁹

1873-1876 Osmanlı-İran Arasında Şeyh Ubeydullah Sorunu

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı ve İran devletlerinin gücünü kaybetmiş olmasından faydalanan Kürt aşiretler, bölgede huzursuzluğa neden oluyordu. Bölgede devlet hâkimiyeti zayıfladığı için güçlü olan aşiretler, özellikle köylere saldırıyorlardı. Köylülerden haraç istiyorlar eğer vermezlerse bütün hayvanlara ve tahıllara el koyuyorlardı. Böylece köylüleri haraç vermeye zorluyorlardı. Ya da sınırda yeterince kontrol kalmadığı için komşu devlete geçerek oradaki köyleri talan edip geri geliyorlardı. Bu konuda iki devlet de birbirinden şikâyetçi idi. İran tarafının şikâyet ettiği ve Osmanlı Devleti tarafından önlem alınmasını istediği kişilerin başında Şeyh Ubeydullah geliyordu. İran, Osmanlı aşiretlerinden olan Hertuş Aşiretinin, İran Devleti reayası ve emlaki üzerine verdiği zarar ve Milan Aşireti üzerinde konuşmak için 3 Ocak 1874'de Osmanlı'dan görüşme talebinde bulundu. İran, bu aşiretleri Şeyh'in yönlendirdiğini düşünmekteydi.²⁰ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bu konuların araştırılması için iki devlet tarafından 7 Mart 1874'de kurulan komisyonun, araştırma faaliyetlerinin Şecâü'd-Devle tarafından, bu müddet içerisinde durdurulduğunu İran tarafına hatırlattı.²¹ Yine aynı tarihte Tahran Osmanlı Sefareti'nden, İran Umur-û Hariciye Vezâreti'ne gönderilen mektupta bu zamana kadar yapılan araştırma raporunun görevli Alicah Ağa Mir Sadık tarafından tahkik edilerek Şecâü'd-Devle'ye takdim edildiğini de bildirdi. Takdim edilen bu raporda, olayın geçtiği bölgenin çetin dağlar, dar yollardan oluştuğu ve Urumiye gümrüğü girişinde tahkikatın tamamlandığı ve görüşmelerin Şeyh Selma ve Şecâü'd-Devle arasında yapıldığı anlatılıyordu. Olayın görüldüğü gibi olmayıp Şecâü'd-Devle'nin asker ve Kürtlerden ileri gelenleri toplayarak köylere saldırttığı, yağma ettirdiği ve birkaç kişinin katledildiği bildiriliyordu. Şecâü'd-Devle'ye elindeki mallarının ne olduğu sorulduğunda ise, devletin emlak hesabı olarak dile getirmişti. Raporu tutanların dikkatini bu malların çok kısa sürede toplanması çekmişti. Şecâü'd-Devle'nin buna cevabı da bu kadar kısa süre içerisinde bu malları

¹⁹ 1806-1812'deki Osmanlı-Rusya savaşında Baban Abdurrahman Paşa, 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında Revanduzlu Kürtlerin, 1839'da Mehmet Ali Paşa'ya karşı alınan yenilgiden sonra Mir Bedirhan Botan ve 1853-1856 tarihleri arasındaki Kırım Savaşı sırasında 1854'de Yezdanşir Bey ayaklanması gibi.

²⁰ *Güzide-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Osmanî, Devre-i Kaçar, Vezâret-i Umurû Harici Cumhuri İslamî İran*, 3.c, Tahran 1368-1375 s.604.

²¹ GESİO, 3.c, s.602, 606.

ve köyleri sahibinden satın aldığı şeklinde olmuştur. Fakat yapılan tahkikat sonucu köylerin hepsinin gasp edildiği ortaya çıkartılmıştır. Sonuç olarak bu olayın gözükteği gibi olmayıp araştırmaya muhtaç olduğu ifade edilmiştir.²² Böyle bir rapor ortada varken Osmanlı Devleti'nin iyi niyet göstergesi olarak Tahran Osmanlı Sefareti, 15 Mayıs 1874 yılında Şeyh Ubeydullah ile ilgili konunun iki devlet tarafından oluşturulacak yeni bir komisyon tarafından araştırılmasının uygun olacağını İran Hariciye Vezâretine bildirmiştir.²³ İran Hariciye Vezâretinin 21 Mayıs 1874 tarihli cevabında Osmanlı Devleti'nin bu önerisini kabul ettiğini belirterek şayet Osmanlı Devleti hareket zamanını belirtirse ona göre de İran tarafının Tahran'dan hareket edeceğini iletmiştir.²⁴ Devletler iyi niyetli olmasına rağmen sonuçta iki devlet arasında kurulan komisyonlardan netice alınmamıştır. Her bir devlet kendi temsilcilerinin raporlarını açıkladığı için Şeyh Ubeydullah ile ilgili konu yine neticesiz kalmıştır.²⁵ Bu arada Şeyh'in tutuklandığı haberi yayılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İran Devleti'nden bu konu hakkında bilgi istemiştir. İran Hariciye Vezâreti bu konuda 10 Nisan 1875'de Şeyh Ubeydullah'ın derdest edilmesinin kendi ve tımar uygulanan köylülerin iddiası olduğunu, çünkü bu bölgenin vergisinin Huvi hükümetine ait olduğunu ve 3 yıldır da vergisini alamadığını bildirmiştir. Yazının devamında bu bölgede Şeyh Ubeydullah etkili olduğu için halk devlete itaat etmemektedir. Böyle olmasına rağmen Devlet, Şeyh'e hoşgörülü davranarak bu üç seneyi araştıracağını söylemiştir.²⁶ Osmanlı Devleti'ne göre Şeyh Ubeydullah ile ilgili iddialar şüphelidir. Çünkü Şecâü'd-Devle, Urumiye'ye geldiği vakit Şeyh'e karşı düşmanlığı vardır ve hakkıyla davasını görmeyerek suçsuz olduğunu ispatlamasına izin vermemiştir.²⁷ İran tarafı 17 Ağustos 1876'da Osmanlı aşiretlerinden bazılarının, Şeyh Ubeydullah'ın kışkırtmasıyla İran topraklarında bulunan Eşnu ve diğer köylerde gasp, yağma, katliamlarda bulunduğu ve Hertuş taifesinden eşkiyaların da hududa saldırarak gasp, yağma, yaralama ve katliamlarında bulunarak evleri yaktıklarını dile getirmişlerdi. Bu olaylarda İran tarafına yaklaşık 50-60 bin tümenlik zarar verilmişken, Şeyh Ubeydullah sorununu araştırmak için kurulan komisyonun "saldırıya uğradık" iddiasında bulunmasını hayret verici bulmuşlardı. İran'ın bu iddialarına karşı, Osmanlı Sefareti'nden herhangi bir cevap gelmeyince sınırdeki saldırıların arttığını özellikle bu son olayları Şeyh Ubeydullah'ın tahrik ettiğini ifade etmişlerdir. Yine kendi topraklarında gerçekleşen bu

²² *GESİO*, 3.c, s.609.

²³ *GESİO*, 3.c, s.611.

²⁴ *GESİO*, 3.c, s.613.

²⁵ *GESİO*, 3.c, s.617-620.

²⁶ *GESİO*, 3.c, s.615.

²⁷ *GESİO*, 3.c, s.617-620.

olaylara kendileri tarafından karşılık verilmesinin doğal olduğu, ayrıca Osmanlı tarafından yedibin süvari ve piyadenin sınırdan geçerek İran topraklarına saldırdığını, fakat Osmanlı Sınır Serdar'ının bu olaydan nasıl haberi olmadığını ve bu mezkûr aşiretin nereden cesaret aldığı sorulmuştur. Şayet bu olay Osmanlı Kârgüzârı'nın itina göstermemesinden kaynaklanıyorsa, bunun aşiretlerin cesaretini arttırdığını ve aynı şekilde bu taraftan aşiretlerin de misillemeye bulunduğu belirtilmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın aşiretleri tahrik etmeye devam ettiğini ve Şeyh'in Eşnu'ya yedibin asker gönderip burayı yağmalattığını hatta bu topluluğun her gün yeni bir yere saldırdığını ve bunların piyade değil süvari olduğunu belirtmişlerdir. İran, Osmanlı Devleti'ne şayet İran tarafından yedi bin süvari gelip Osmanlı memleketini talan etse siz ne düşünürdünüz böyle bir olayı dava etmez miydiniz şeklinde bir telgraf da göndermiştir. Osmanlı Devleti bu konuda 17 Eylül 1876 tarihli açıklamasında: Osmanlı Devleti tarafından gönderilen askerlerin amacının, sınırdaki tecavüzlerin engellenmesi olduğudur. Hatta bu askerlerden birkaç kişinin İran topraklarında öldürüldüğü, oysa o kişilerin İran'ın misafiri sayılacağıydı. İki devlet arasındaki görüşmeler neticesinde iki tarafın ordularının karşılıklı olarak çekilmesine ve olayın araştırılmasına karar verildi. Bunun üzerine 1876 Eylül ayı içerisinde karma bir komisyon daha kuruldu. Bu kurulan yeni komisyon Şeyh Ubeydullah'ın daha önceki olaylarını araştırmaya başlamadan önce, Şeyh'in İran topraklarında olduğu duyumu üzerine İkbâlû'd-Devle, top, süvari ve askeri birliklerden oluşan kuvvetleri ile Merguvar nahiyesine girerek, Şeyh ve ona bağlı kişiler ile çatışma içine girmiştir. Bunun üzerine Şeyh ve yandaşları Horasan'dan kaçmışlardır. Osmanlı gelişen bu olaylar üzerine soruşturma başlatmıştır.²⁸

Bu arada Osmanlı Devleti ile Rusya savaşa başlamış, İran tarafsızlığını ilan etmişti. Doğal olarak İran bu olayı kendi lehinde kullanma niyetinde idi. Bu kargaşa ve savaş içerisinde Rusya'nın Şeyh ve Savcubulak hâkiminin değişmesi konusunda İran'ı yüzde yüz destekleyeceğini düşünüyorlardı. Öyle de olmuştur. Rusya, Temmuz-Ağustos 1878'de Mergur ve Kale-i Zive yağmasında Şeyh Ubeydullah'ın parmağının varlığı ve Şeyh'in Van'da olduğu konusunda Osmanlı Devleti'nden bilgi istemiştir.²⁹

Osmanlı Devleti'nin, İran'ın Şeyh hakkındaki iddialarına rağmen Şeyh'e müsamahalı davranmasının nedeni, Rusya'ya karşı kendisine bağlı kalmasını istemesi, Şeyh'in bulunduğu bölgede sevilmesi ve sözünün geçmesi idi. Şeyh'in kendisine bağlı kaldığı sürece o bölgedeki halkın da

²⁸ *GESİO*, 3.c, s. 625-630.

²⁹ *GESİO*, 3.c, s.632-633-636.

kendisine bağlı kalacağını düşünüyordu. Osmanlı Devleti'nin bu politikasının doğruluğu 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh'in Osmanlı'nın yanında yer almasıyla görülecektir.

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı

Osmanlı Devleti 1875'den itibaren Balkan İsyanları ile karşı karşıya kaldı. Avrupa devletleri de kendi çıkarları doğrultusunda bu olaylara müdahil olarak olayın devletlerarası nitelik kazanmasını sağladılar. Batıda yaşanan bu olaylar Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirdi.³⁰ Osmanlı batıda bu olaylar ile meşgulken, doğu bölgesinde de ayaklanmalar ile uğraşıyordu. Kürt aşiretlerini ve reislerini, yaklaşan Rus tehlikesine karşı kendi yanına çekerek, onlardan askeri birlikler oluşturmaya çalışıyordu.³¹ Kürt aşiretlerinden bazıları buna direnirken bazıları daha ileri giderek Rus komutanlarıyla görüşerek, onları arkalarına aldılar.³² Diğer taraftan İngiltere bu bölgede Rusya'nın etkin olmasını istemediğinden dolayı Kürtlerin, Türklere karşı ayaklanmasını engellemek amacıyla bölgedeki etkili Kürt beylerinin buradan uzaklaştırılmasını istedi. Buna bağlı olarak Erzurum İngiliz Konsolosu bu bölgede Osmanlı Devleti için tehlike arz edebilecek Kürt ileri gelenleri hakkında bilgi toplayarak İstanbul'a bildirdi. İngiltere'nin başka devletlerde de takip ettiği politikası olan, para ve hediyelerle halkı ve beyleri kendine çekme yolunu da kullandı. Fakat Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Kürt ileri gelenlerini bölgeden uzaklaştırma fikrine sıcak bakmadı. İngiltere'nin para ve hediye politikası da bu bölgede başarı sağlamadı. Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin bu önerisine sıcak bakmamalarının sebebi bu türden aşırı önlemlerin gergin olan ortamı daha da gereceğini düşünmesiydi.³³ Rusya ise bölgede başarılı olabilmek için Kürtlerle yakın ilişkiler kurarak kendi taraflarına çekme çabasındaydı.³⁴

³⁰ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitapevi, 5.baskı, İstanbul 2000, s.322.

³¹ Celil, a.g.e, s.36-37; Van ve Muş Mutasarrıfları 29 Ekim 1876'da Kürtlerin istenen sayıda asker vermeyi red ederek Kuzican'da ciddi bir direnişle karşılaştıklarını Erzurum Müşir'i Semih Paşa bildirmişlerdir. Semih Paşa 1877 yılının şubat ayında Saraya bağlı Kürt ileri gelenlerinden olan İbrahim Paşa'yı Kürt aşiretlerini ikna etmesi için göndermişti. Fakat onlar İbrahim Paşa'yı dikkate almak bir yana kendi temsilcilerini Ruslarla görüşmeye gönderiyorlardı. Avyarov, a.g.e, s.92.

³² Celil, a.g.e, s.38. Hozat kaymakamı Mansur Ağa, Aleksandropol bölgesine Rus askerlerinin geldiğini haber alınca, Ruslar Dersim'e yaklaştığı takdirde yardım etmeye hazır olduğunu Rus Askeri komutanına ilettili. *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.26.

³³ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, S.29.

³⁴ Celile, a.g.e, s.40.

Osmanlı Devleti, 1877 tarihinde Rusya ile savaşa girdiği vakit asker ve teçhizat olarak çok zayıf idi. Ordu komutanı Faik Paşa “6000 kişilik ordu yerine, sadece 370 yarı giysili asker, çoğunluğu atsız olan bir topçu süvari bölüğü ve bir dağ bataryası” bulduğunu merkeze bildirdi.³⁵ Osmanlı Devleti, Kürt beylerini toplayarak yardım istemesine rağmen, Kürtlerin hükümete besledikleri kinden dolayı olumlu cevap alamadı.³⁶ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bölgedeki Kürtlerin, Rusya tarafına meyletmemesi için politikasını değiştirerek, gaza inancı üzerinden politika gütmeye başladı ve bu çağrıya Şeyh Ubeydullah’tan olumlu cevap aldı.³⁷ Şeyh Ubeydullah, Kürt milis kuvvetlerin oluşturulmasında ve sorun meydana getiren Hakkâri ve Bohtan Kürtlerinin Van Kuvvetleri’ne katılmasını sağladı.³⁸ Kürtlerden kurulan düzensiz birlikler, Rusların yan ve ileri müfreze kollarına baskın için kullanıldı. Fakat Kürtler askeri hareketlere katılmada çokta hevesli değillerdi. Bunu savaşın ilk zamanlarında Şeyhlerine karşı itaatsizlik göstererek ellerindeki teçhizatlarla birlikte savaş meydanını terk ederek gösterdiler. Sadece Bayezid’de bin beş yüz kişi firar etti. Bunun yanı sıra Kürt milisler, bölgede üstünlük sağlayan Rusya Ordusu’na geçmeye başladı. Osmanlı Devleti, Kürt grupları üzerinde hâkimiyetini tamamen kaybetmişti.³⁹ Dersim Kürtleri ayaklanmış, Osmanlı Devleti hem bu ayaklanma ile hem de Rusya ile savaşmak zorunda kalarak büyük bir yenilgi almıştı.⁴⁰ Ekim 1878 yılında Motki ve Reşkotan aşiretleri arasında ayaklanma başlamış ve ayaklanma Van, Muş, Bitlis’den başlayarak Hakkari, Bohtan, Behdinan’a kadar yayılmıştı.⁴¹ Bu isyanın başında Bedirhan’ın oğulları olan Hüseyin ve Osman vardı.⁴² Osmanlı Devleti, Siirt, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum şehirlerinden ayaklananların üzerine Ferik Şaban Paşa komutasında on yedi tabur gönderdi. Bedirhan oğlu Hüseyin, Siirt bölgesinde Osmanlı Ordusu’na karşı başarı elde etti. Savaş ganimeti olarak, silah ve tahıl ihtiyatlarını ele geçirdiler. Ayaklanmanın başarılı olması üzerine Hüseyin Bey’e yeni birlikler katıldı.⁴³ Bunun üzerine Osmanlı Devleti daha ciddi tedbirler almaya başladı. Yakın bölgelerden Muş’a askeri kuvvetler aktardı, olağanüstü yetkilerle sahip kişileri sorumlu olarak atadı.

³⁵ Celil, a.g.e, 40; Avyarov, a.g.e, s.100, 101.

³⁶ Avyarov, a.g.e, s.92.

³⁷ Celil Celile, s.41; Avyarov, a.g.e, s.93-94.

³⁸ Avyarov, a.g.e, s.95, 123.

³⁹ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, S.30.

⁴⁰ Celil, a.g.e, s.46-47.

⁴¹ Avyarov, a.g.e, s.122; Celil, a.g.e, s.59-61.

⁴² V.Minorsky, Th.Bois, D.N.Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2004, s.100.

⁴³ Avyarov, a.g.e, s.122; Celil, a.g.e, s.59-61.

Alınan önlemler faydasını göstererek Kürt gruplar ilk olarak, Şırnak'ta yenilgiye uğradılar. Osman Bey, Cizre'ye çekilmek zorunda kaldı. Bitlis'te başarılı olamayan Hüseyin Bey'de Cizre'ye geldi. Osmanlı Devleti, Hüseyin Bey'i yakalatarak İstanbul'da sürgünde tuttu. Osman Bey ise Osmanlı Devleti otoritesini tanımak zorunda kaldı. Ancak bu ayaklanma 1880'deki isyanın ayak sesleri oldu.⁴⁴

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası devlet hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük çöküntü içindeydi.⁴⁵ Savaşın, devletin kuzeydoğu eyaletlerine verdiği büyük tahribat sonucu bölgede ekonomik ve toplumsal çöküntüler meydana getirdi.⁴⁶ Bölge halkı bu karışıklık yüzünden ortaya çıkan yağma, gasp, katl olaylarından zarar gördü. Devlet bu olayları önlemede yetersiz ve başarısız kaldı.⁴⁷

Her devlet gibi Osmanlı Devleti de toparlanabilmek için vergi oranlarını arttırdı. Fakat vergilerin toplanması ciddi bir sıkıntı oluşturdu. Vergi ödemek istemeyen yerlere, hükümet asker sevk etti. Devlet ciddi olarak o kadar zor durumdaydı ki halktan gelecek yılın hesabına tahıl vermesini istiyordu. Bölgedeki beyler de vergilerin ölçüsünü keyiflerince belirliyorlardı. Bu beylerin vergileri belirleme ve toplamada gösterdikleri zorbalık ya köylülerin kaçmasına ya da, kendilerinin yanında ırgat olarak çalışmaya sevk ediyordu.⁴⁸ Bir kısmı da ülkeyi terk ederek Tiflis, Bakü ve başka şehirlere gidiyorlardı. Osmanlı idaresi bölgedeki hakimiyetini kaybetmiş durumda idi.⁴⁹ Rus Konsolos Yardımcısı Yakimanski raporunda bölgedeki resmi idarenin çökmüş olduğunu, bölge valisi General İzzet Paşa'nın askeri biri olmasına rağmen, hiçbir öğrenim görmemiş, idari olarak tecrübeden yoksun, rüşvetçi biri olduğunu yazmıştır. Baştaki idareci böyle olunca alt makamdaki yöneticiler de daha rahat suç işliyorlardı. Suçlular büyük rüşvetler sayesinde aldıkları cezalardan rahatça kurtulabiliyorlardı. Askeri birliklerin keyfi davranışları halkı rahatsız ediyordu. Bu da askerin kışla, teçhizat yokluğu, maaşlarının düzenli ödenmemesinden kaynaklanıyordu.⁵⁰

Bir taraftan da Batılı devletler doğu bölgelerinde reform yapma konusunda İstanbul'a baskı yapıyordu. Osmanlı Devleti bu baskılar üzerine Erzurum ve Harput'a Komutan Abidin Paşa ve Menas Efendi'yi, Diyarbakır

⁴⁴ Celil, a.g.e, s.61-62.

⁴⁵ Uçarol,a.g.e, s.398.

⁴⁶ Jwaideh, a.g.e, s.159.

⁴⁷ Jwaideh, a.g.e, s.167.

⁴⁸ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.31.

⁴⁹ Celil, a.g.e, s.50.

⁵⁰ Celil, a.g.e, s.51.

bölgesine Bekir Paşa ve İskender Bey'i gönderdi. Bölgeye gönderilen bu kişilerin masrafı, hazinede para olmadığı için bölgedeki halktan toplandı. Bu da zaten sıkıntı içinde olan halk üzerinde daha da sıkıntı meydana getirdi. Rus Konsolos Yardımcısı Yakimanski'nin izlenimlerine göre, İngiltere'nin Osmanlı iç işlerini çok karıştırdığını hatta Bitlis'e kendi komutanları Nortin ve Erzurum'a Jandarma Genel Müfettişi olarak Albay Kup'un atanmasını sağlamışlardı.⁵¹

1878-1880'de doğu bölgesi ciddi bir kuraklık da yaşadı. Bu kuraklıktan dolayı ekmek fiyatları yükselmiş, buğday karaborsaya düşmüştü. Kuraklıktan dolayı bölgede salgın hastalıklar özellikle dizanteri yayılmıştı.⁵² Açlık Kürtlerin göçebe-yarı göçebe hayatlarını olumsuz etkiledi ve yiyecek bulmak ümidiyle kuzeye, Rusya sınırına doğru yürüdüler. Kuraklık ve açlık durumu İran için de geçerliydi. Özellikle Hoy, Savcubulak Urumiye bölgelerinde ciddi açlık vardı. Mşak gazetesinin yazdığına göre insanlar buğday ambarlarını basıp yağmalıyorlardı.⁵³

Her iki devlette bu dönemde sınırda artan talan ve gasp olaylarının farkındaydı ve bundan rahatsızlık duyuyorlardı.⁵⁴ Bu olayları önlemek amaçlı, ilk adım olarak bölgeye asker gönderdiler. Bu askerler hem karşı taraftan gelecek eşkıyanın kendi taraflarına geçmesini önleyecekti. Hem de kendi taraflarından karşı tarafa geçerek talanları engelleyecekti.⁵⁵ Ayrıca Osmanlı Devleti ve İran zaman zaman alışılmış davranışlarının dışına çıkarak da aşiretlerin gasp ve talan olaylarında birlikte hareket etmişlerdir.

1880 Şeyh Ubeydullah'ın İran Topraklarında İsyanı

Osmanlı ve İran Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasının getirdiği olumsuzluklar, devletlerin karşısına isyanlar olarak çıkıyordu. Botan ve Cizre'deki isyanlardan sonra Osmanlı-İran sınırındaki Kürtler de ayaklanmaya başladı. Kürtler, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede uyguladığı yapılandırmadan dolayı güçlenen şeyhler tarafından örgütlendi. Özellikle bu bölgedeki Kürtlerin Sünni olmasından dolayı Nakşibendi tarikatı bölgede ön plana çıktı.

19.yüzyılın ortasından sonra Nakşibendilik, Kürtler arasında büyük bir otoriteye sahip oldu ve bu dönemde Nakşibendi tarikatının başında Şeyh

⁵¹ Celil, a.g.e, s.52-51.

⁵² Jwaideh, a.g.e, 159.

⁵³ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.31.

⁵⁴ BOA.Y.PRK.UM.6/117.

⁵⁵ BOA.İ.DH.816/65899;Y.A.RES. 8/9;Y.PRK.ASK.4/54; 4/60.

Ubeydullah vardı. Aile kökenlerini 12.yüzyılda yaşamış Abdülkadir Geylani'ye ve Peygamberimizin kızı Fatıma aracılığıyla Peygamber'e dayandırmaktadır.⁵⁶ Şeyh, ılımlı ve mütevazı tavırları, doğruluk, tarafsızlık ve adaleti ile ön plana çıkmıştır. Osmanlı ve İran'da rüşvet ve iltimas yaygınken Şeyh Ubeydullah'ın çabasıyla, taraftarlarında dürüstlük ve doğruluk kavramları egemendir. Halk arasında adil bir yönetici, rüşvet almaz, alan olursa ona engel olur, yasaları çiğneyenlere verdiği ceza ölümdür şeklinde tanınmıştır.⁵⁷ Şeyh, bölgede yerel cemaatlerin ruhani lideri, Kürt emirliklerinin de akıl hocalığını yapmaktadır. Şeyh bölgede ticaretin gelişmesi, anarşinin son bulması, Osmanlı Devleti idarecilerinden duyulan memnuniyetsizliğini dile getirerek Kürtleri bir araya getirme çabası içerisindedir.⁵⁸ Şeyh bölgede, özellikle Hakkari civarında ciddi bir toprak sahibidir⁵⁹ ve Hakkâri'deki başlıca tütün tarlaları Şeyhe aittir. Bu yüzden şeyh için ticari yolların güvenliği ve gaspla mücadele kendisi açısından da önemlidir. Şeyh, aynı zamanda İran Devleti'nden de toprak alarak, sınırlarını oldukça genişletmiştir. 19.yüzyılın yarısından sonra Şeyh, Kürtlerin siyasi ve askeri lideri olarak Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzeybatı İran'da oldukça etkili bir güce ulaşmıştır.⁶⁰

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı da bölgedeki Osmanlı'nın nüfusunu azaltırken, Şeyh Ubeydullah'ın bu savaşlarda nüfusunu artırmıştır. Böylece askeri ve siyasi gücünü artıran Şeyh Ubeydullah ayaklanmaya karar vermişti.⁶¹ Özellikle bu ayaklanmayı yakın dönemde isyanları bastırılan Revanduz, Bohtan, Bitlis aşiretleri destekledi. Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki etkisini ortadan kaldırmak için bu harekete, diğer şeyhler de destek verdi. Osmanlı Devleti, Şeyh'in bu çalışmalarından haberdardı. Bunun için Van müftüsünü, Şeyh ile görüşmesi için gönderdi. Görüşmeler Osmanlı açısından olumsuz sonuçlandı. Rus General Zeleniy, Kafkas Sancağı Genel Kurmaylığı'na 15 Şubat 1880 tarihli Şeyh hakkında gönderdiği raporda “ *Türkiye'nin içinde bulunduğu zayıflıktan hareketle, onun tamamen çökeceği görüşünde olan Şeyh, Türkiye'den ayrılıp tam bağımsız olmak istiyor* ” diye yazmıştır.⁶² Şeyh'i ikna edemeyen Osmanlı

⁵⁶ Şemdinan Ailesi: Muhammed (SAV), HZ. Fatma, HZ. Hüseyin, Abdülkadir Geylani, Seyyid Taha, Şeyh Ubeydullah, Seyyid Abdülkadir. Özoglu, a.g.e, s.115; Nikitine, a.g.e, s.387-388.

⁵⁷ Jwaideh, a.g.e, s.162.

⁵⁸ Celil, a.g.e, s. 63.

⁵⁹ Botan, Bahdınan, Hakkari ve Ardelan emirliklerinin topraklarıdır. Jwaideh, a.g.e, s.158.

⁶⁰ Özoglu, a.g.e, s.95-96.

⁶¹ Avyarov, a.g.e, s.123.

⁶² Celil, a.g.e, s.65.

Devleti, bölgedeki ayaklanma için önlem almaya başladı. 1879'da Dördüncü Anadolu Komutanlığı'na olağan üstü yetkilerle Müşir Semih Paşa'yı atadı. Van'a gelen Paşa, Erzurum'dan piyade birlikleri ve iki taburla desteklendi. Ayrıca Paşa, Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır ve Van'da bulunan bataryaları Hakkâri'ye döndürdü. Hakkâri ve çevresini birbirine bağlayan geçitlere asker yığınağı yaptı.⁶³

Şeyh, adaletten yoksun olarak alınan vergiyi, kendi hâkimiyetinde bulunan Kürtlerden ödememelerini emretti. 1879 Ağustos ayında Herakli Kürtleri, vergi vermeyi reddettiler. Hever kaymakamı, bu aşiret üzerine dört yüz kişilik bir askeri birlikle yürüdü. Musul Valisi, Palgaya vergi toplamak amaçlı iki yüz asker gönderdi. Bunu haber alan Şeyh'in oğlu Abdülkadir bu birliğin karşısına çıktı ve yenilgiye uğradı. Başkale Kaymakamı, Şeyh'ten itaat etmesini ve vergileri ödemesini istedi. Şeyh, böyle bir harekette bulunmalarının nedenini Amediye'ye bağlı köylerin, askerlerle yağmalanarak, yok edildiği için olduğunu ifade etti.⁶⁴ Sınırdaki meydana gelen bu olaylardan İran'daki Kürt aşiretlerde etkilendi ve Şeyh'in bu hareketini desteklemeye başladılar. Hoy, Savcubulak (Mehabad), Urumiye, Eşnu şehirleri Şeyh'in ordusuna silah ve cephane sağlıyorlardı. Şikak Aşiretinden silahlı gruplar sınırı geçerek Şeyh'e katıldı.⁶⁵ Hakkâri ve çevresindeki isyan gittikçe yayılıyordu. Bu durum Osmanlı'yı rahatsız ettiği kadar İngiltere'yi de rahatsız etti. Hatta onlar Semih Paşa'nın gelişen bu olayların ciddiyetinin farkında olmadığını ifade ettiler. Ona yardımcı olmak ve olaylara hemen müdahalede bulunabilmesi için ajanlarından gelen bilgileri aktardılar. Şeyh'in isyan hareketi bu dönemde Kürtleri birlik haline getiremediği için başarısızlıkla sonuçlandı. O da yok olmaktansa geri çekilerek güçlenmeyi tercih etti.⁶⁶ Şeyh'in 1879 yılındaki bu silahlı saldırısı gelecek isyanların öncüsü oldu.⁶⁷ Şeyh, Osmanlı Devleti ile girdiği bu ilk çatışmada hükümetin tepkisini ölçüp, kendi birliklerinin ve karşı tarafın durumunu öğrendi. Şeyh bu olaydan sonra taktik değiştirerek Van valisine bu eylemleri yalanlayan ve Hükümetin hizmetinde olduğuna dair bir mektup yazdı.⁶⁸ İlginç olan bu geri çekilme Şeyh'i lider yaptı. Osmanlı Devleti ise beklenenin aksine Şeyh'e dostane davrandı. Böyle davranmasının nedeni, halkın takdirini kazanmış kutsal ve güçlü kişiyi bir cezalandırarak halkın tepkisini çekmek istememesi,

⁶³ BOA.Y.PRK.ASK 7/55.

⁶⁴ Celil, a.g.e,s.71.

⁶⁵ Jwaideh, a.g.e, 180-181.

⁶⁶ Celil, a.g.e, s.73.

⁶⁷ Jwaideh, a.g.e, s.179.

⁶⁸ Abdulla, a.g.e, s.265.

onu yanına çekerek hizmetlerinden faydalanabileceği ve muhtemel bir müttefik olarak görme düşüncesi idi.⁶⁹

Şeyh'in 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti yanında yer alırken neden 1879 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkardı? Sonuçta bölgenin ekonomik ve sosyal durumu iyiyken aniden kötüye gitmemiştir. Zaten kötü iken biraz daha kötüleşmiştir. Şeyh'in ani olarak bu isyana karar vermesinin ve daha önceki Kürt isyanlarından ayıran özelliği tam bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesidir. Bunun nedeni de Berlin Anlaşması'nın 61. maddesine göre Ermenilere köklü reformlar getirmesidir. İngiltere Hıristiyan tebaanın, Osmanlı yönetimi ve Kürt aşiret reislerinin yaptıklarını rapor etmek amaçlı Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları bölgeye beş askeri ateşe göndermiştir. Bu olay Kürtler tarafından şark vilayetlerinin İngilizlerin himayesine girdiği şeklinde algılandı. 1879'da İngiliz Konsolosu'nun Van'a gelmesiyle, İngiltere'nin himayesi altında Ermeni devleti kurulacağı söylentileri yayıldı. Kürtler de Doğu Anadolu'da kurulacak Ermeni devletinin, bölgede kendi güçlerini zayıflatacağını düşünerek, Berlin Anlaşması'ndan sonra Ermeniler lehine reform yapılmasını engellemek amaçlı harekete geçtiler. II. Abdülhamid bu ayaklanmayı bölgede Ermeni hareketini dengeleyecek bir olay olarak gördü.⁷⁰

Şeyh'in taraftarları ve temsilcileri bölgeye yayılarak taraftar bulma çabalarına giriştiler. Şeyh'in kendisi de Temmuz 1880 yılında Hakkâri'nin Şemdinan kazasında şeyhler ve Kürt liderler ile Kürt birliğini sağlamak amaçlı toplantı yaptı.⁷¹ Ermenilerin doğu eyaletleri üzerinde hak iddialarının bölgede yayılması Kürtler arasında beklenmedik bir birliktelik sağladı.⁷² Onları kendi yanında yer almaları için ikna etti. Şeyh Ubeydullah daha önce yaşananlardan yola çıkarak, aralarında ayrılıklara düşebileceklerini ve Osmanlı Devleti ile çarpışmak için yeterince gücü olmadığını düşünerek İran toprakları üzerinde bir Kürt Hükümeti kurmayı uygun gördü. Bu konu ile ilgili olarak Şey Ubeydullah Hakkâri'nin Şemdinan kazasına bağlı Nehri köyünde yaptığı toplantıdaki konuşmasında “ *Osmanlı İmparatorluğu bundan 550 yıl önce kurulmuştur. Osmanlılar halifeliği kanunsuz olarak ele geçirerek ayaklanmalara neden olmuştur. Şeriat halifenin Hz. Muhammed'in soyundan olmasını şart koşuyor. Binaenaleyh Osmanlıların İslam âlemi üzerindeki başkanlıkları kanunsuzdur*” şeklinde açıklamada bulunarak

⁶⁹ Jwaideh, a.g.e, s.183.

⁷⁰ Sinno, s.138-140.

⁷¹ Şemdinan, Süleymaniye, Amadiye, Omar, Bohtan, Sason dağları, Siirt, Muş, Van vilayetleri ve İran'dan bir çok Kürt lider katılmıştır. Celil, a.g.e, s.84.

⁷² Jwaideh, a.g.e, s.184.

Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını çekmiştir.⁷³ Ayrıca Şeyh “...*Yalnızca biz Osmanlı Türkiye'sindeki Kürtler değil, İran'daki Kürtlerde bu iki zalim ve prangacı devletten kurtulmalıyız. Ecdadımız, din yolunda ve vatanın bağımsızlığı için feda etmemizi bize emretmiştir.*” demiştir.⁷⁴ Bu dönemde İranlılar, Herat sorunu, Afgan ve İngiltere çatışmasından dolayı kuvvetlerinin büyük bir kısmını doğuya yığmıştı. Hazır ordu bölünmüşken İran'a saldırmanın en iyi uygun zamanı idi. Şeyh, Azerbaycan gibi verimli topraklara sahip olduktan sonra ekonomik olarak güçlenip, Osmanlılarla savaşmanın daha kolay olacağını⁷⁵ ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin ses çıkarmayacağını düşünüyordu.⁷⁶ İran'a taarruzdan kastedilen sadece Azerbaycan bölgesi idi. Daha sonra güçlenince Osmanlı Devletine bağlı yakın yerler alınarak Kürdistan'ı kurmaktı.⁷⁷

Şeyh aynı zamanda bölgede etkili ve güçlü olan Rusya'yı da yanına çekmeye çalışıyordu. Bunun için Van'ın Rus Konsolos yardımcısı Kamsarakan'a ile Ekim 1878'de haleflerinden Seyit Muhammed aracılığıyla bölgedeki sorunların en alt kademededen en üst kademeye kadarki rütbeli kişilerin zorba olmasından, halkı soymalarından dolayı buradaki halkın mecburen gasp olaylarına başladığını anlattı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile mücadelesinde Rusya'nın koruyuculuğunu tercih ettiğini vurguladı. Konsolos yardımcısı da Rusya'nın İngiltere veya Osmanlı ile savaşmak zorunda kalırsa Diyarbakır ve Van bölgelerindeki geçitlerin Kürtlerin elinde bulunmasının savaşın sonucunu değiştirebileceğini üzerinde durdu.⁷⁸ Bölgede bulunan Nesturîler, Urumiye ve Musul'a ne Amerikalıların ne de İngilizlerin gelmesini istemedikleri için kısmi de olsa Kürtleri destekliyorlardı.⁷⁹ Nesturîlerin, Kürt hareketini desteklemelerinin diğer bir nedeni de Şeyh'in kendilerine karşı hoşgörülü davranıp onlara karşı yapılan yağma ve zorbalıklara müdahale etmesidir.⁸⁰ Şeyh, bölgede tam bir birlik sağlamak amaçlı Ermeni nüfusu da kendi yanında görmek istiyordu. Bunun için yerli Ermeni kilise temsilcileri ile Ermeni mahalli dini lider Arhimandrit Ognés Vartapet ile iletişime geçti.⁸¹ Şeyh, Kürtlerle Ermeniler arasında çıkacak bir çarpışmada Kürtlerin zararlı çıkacağını, Kürtlerin, Ermenileri

⁷³ Avyarov, a.g.e, s.124.

⁷⁴ Sinno, a.g.e,s.147.

⁷⁵ Avyarov, a.g.e, a.g.e, s.125.

⁷⁶ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.34.

⁷⁷ Celil, a.g.e, s.65.

⁷⁸ Celil, a.g.e, 67.

⁷⁹ Celil, a.g.e; s.71.

⁸⁰ Celil, a.g.e, s.72; Jwaideh, a.g.e, s.171-172, 174.

⁸¹ Celil, a.g.e, s.81.

yok etmesi halinde Osmanlı Devleti'nin artık Kürtlere ihtiyaç duymayacağını konusunda uyarıda bulundu.⁸²

Rusya, Şeyh'in bu harekâtını Berlin Anlaşması'yla bölgede kazandığı yerleri kaybetmek istemediğinden dolayı desteklemedi. Ayrıca Şeyh'in önderliğinde kurulacak bir devleti kendisi için tehlikeli görüyordu. Çünkü Şeyh Şamil'den dolayı dini önderlerin neler yapabileceğini görmüştü. İngiltere de Rusya'nın etkisi altında kalacak Ermeni devletinin kurulmasından endişeleniyordu.⁸³

Şeyh, isyan için şartların olgunlaştığını düşünerek harekete geçti. Dr. Cochran'a 25 Eylül 1880 tarihinde yazdığı mektupta neden İran'a saldırmasının şart olduğunu açıklamakla başladı. Şeyh, İran'daki Kürtlerin katledildiğini, bazı aşiretlerden zorla para alındığı, aşırı yüksek vergiler altında ezildikleri, Kürt kadınlarının İranlı görevliler tarafından kaçırıldıklarını ve Kürtlere karşı kanunsuzluğun yaygınlaştığını ifade etti.⁸⁴ İran Şekak Aşireti ile Osmanlı Herki Aşireti arasındaki düşmanlığın iki devlet tarafından ortadan kaldırılmamasını bahane ederek isyan etti.

Şeyh Ubeydullah, yukarıda bahsi geçen konuları isyan sebebi olarak dile getirirse de, çok fazla dile getirmediği isyanın temel sebeplerinden biri, Osmanlı Devleti'nin 1878'de imzaladığı Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde Kürtlere ve Çerkezlere karşı Ermenileri koruyup, önlem alacağını kabul etmesidir. Hatta Şeyh bu konudan ne kadar rahatsız olduğunu Temmuz 1880 tarihinde Başkale Mutasarrıfına gönderdiği yazıda “*Bu duyduğum nedir; Ermeniler, Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış, Nesturiler ise İngiliz bayrağı çekecekler ve kendilerini İngiliz vatandaşı ilan edeceklermiş? Buna kesinlikle izin vermeyeceğim, kadınları silahlandırmam gerekse bile*” şeklinde dile getirmiştir. Kürdistan'da Ermeni egemenliği düşüncesi Kürtleri bir araya getirme ve onları isyana teşvik etmesinin ana sebeplerinden biri olmuştur.⁸⁵

⁸² Sinno, a.g.e, s.147.

⁸³ Sinno, a.g.e, s.141-142.

⁸⁴ Jwaideh, a.g.e, s.185; Tori (M.Kemal Işık), *Kürtlerin Yakınçağ Tarihi*, Can Matbacılık, İstanbul, 2006, s.43.

⁸⁵ Özoğlu, a.g.e, s.97-98; Jwaideh, a.g.e, s.167-171. Şeyh Ubeydullah'ın Amerika Urumiye Konsolosuna 23 Eylül 1880 tarihinde yazdığı mektupta Şikak aşiretin yaptığı bütün kötülükler karşı İran Hükümeti'nin önlem almadığını belki onlarında gücünü aşan şeyler olabileceğini fakat olayların önlenmemesinin bir nedeni de İran devletinin umursamaz tavrı olduğunu yazmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti de Herki aşiretine karşı İran Devleti'nin davrandığı gibi davrandığını söylemiştir. Celile Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Evrensel basın Yayın, İstanbul, 2007, s.43-44.

İran yönetimi 1880 Temmuz'unda Urumiye Valisi, Şeyh'in oğlu Abdülkadir'den Soma bölgesinin vergilerini istedi. Abdülkadir bunu reddetti. Vali bunun üzerine Soma bölgesinde güçlü nüfusa sahip Ali Han'dan vergi toplamasını istedi. Bunu duyan Şeyh, oğlunun yanına ek kuvvetler gönderdi. Ali Han alınan tedbirleri öğrenince Vali'nin emrine uymaktan vazgeçti ve durumu valiye bildirdi. İranlı Kürtler Şemdinan görüşmelerinde alınan kararlara uymak amaçlı hazırlıklara başladı. Bu hazırlıkları yapanların başında Mangur Aşireti'nden Hamza Ağa vardı. Hamza Ağa'nın hazırlıklarına karşı İran Savcubulak'ta hazırlanmak zorunda kaldı. Ağustos ayında Şeyh ve oğlu Abdülkadir Mangur Aşiretine destek için bin kişilik bir birlik gönderdi. İran sınırında bulunan ve Şeyh'e bağlı olan Barzani Kürt Aşiretleri bu birliğe katıldı. Ayaklanma ilerledikçe yeni yeni aşiretler de birliğe katıldı.⁸⁶

Tebriz Kârperdârı'nın (Konsolos) Eylül/Ekim 1880'de verdiği bilgiye göre Urumiye'den Bakü eyaleti sınırına kadar Şeyh Ubeydullah harici ve dâhili Kürt aşiretleri ile beraber tahrik ve yağma yaptı. Bu durumu Osmanlı elçisi, İran'a bildirdi. Huvî sınırından gelen bilgilere göre de Osmanlı topraklarındaki Kürt taifeler süvari olarak toplanarak İran tarafına saldırıp Osmanlı topraklarına geçmektedirler. Şeyh Ubeydullah bu saldırı konusunda harici dostlarında da destek almaktadır. Bu bölgede İran ordusu mevcut değildi.⁸⁷ Bu konuda İstanbul İran Sefiri 25 Eylül 1880'de Osmanlı Sultan'ı ile görüşerek ona tafsilatlı bir yazı vererek Şeyh Ubeydullah hakkında uyarıda bulundu.⁸⁸ Hâlbuki Şeyh çoktan harekâta geçmişti.

Şeyh Ubeydullah'ın oluşturduğu ordu üç bölümden oluşuyordu. Birinci kuvvetinin başında Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir ve İran Kürtlerinden olan Mukuri Aşireti⁸⁹ reisi Hamza Ağa vardı. Hedefleri Savcubulak ve Tebriz'i ele geçirmektir. İkinci kuvvetin başında Şeyh'in diğer oğlu Muhammed Sadık vardı, amacı Urumiye'yi almaktır.⁹⁰ Üçüncü kuvvetin başında Biradost Aşiretinden Muhammed Seyit vardı, Salmas, Hoy ve Urumiye gölünün batısına düşen yerleri almaktır.⁹¹ Şeyh Ubeydullah Urumiye'ye saldıran kuvvetlerin başında olacaktır.⁹² 1880'nin Eylül ayında Hakkâri Kürtlerinden bin kişilik bir grup Şeyh Ubeydullah ve Hamza Ağa

⁸⁶ Celil, a.g.e, s.89-90; Tori,a.g.e, s.43-44.

⁸⁷ GESİO, 3.c, s.655, 661.

⁸⁸ GESİO, 3.c, s.657

⁸⁹ Mangur ve Memiş Aşiretleri ile birlikte Musul ve Amediye şehirlerine saldıracaktı. Celil, a.g.e, s.68.

⁹⁰ BOA.Y.PRK.ASK. 4/43.

⁹¹ Avyarov, a.g.e, s.125.

⁹² BOA.Y.PRK.ASK. 4/43

önderliğinde Erdelan'a girdi.⁹³ Devam eden Kürt takviyeleriyle Şeyh, Savcubulak –Urumiye'yi işgal ederek yağmaladılar. Bu kuvvetin askeri sayısı yedi bini buldu.⁹⁴ Şeyh Abdülkadir ve Hamza Ağa önderliğindeki kuvvetler, İran sınır birliklerinden herhangi bir direnişle karşılaşmadan Mergaver bölgesine vardı. Burada yerli aşiretlerden Mahmud Ağa öncülüğünde beş-altı yüz Kürt katıldı. Eşnu'ya doğru yöneldiler. Oradan da dört yüz kişi katıldı. Lahican'a ulaştıklarında Piran Aşireti de onlara katıldı.⁹⁵ Ele geçirilen yerlerin idaresi için geçici bir hükümet kuruldu. Savcubulak'ta ilk Cuma hutbesi okundu. Buradaki imamın yaptığı hata ise, mezhebî taassup içinde İranlı Şiilere karşı savaş ilan etmesiyle kendilerine karşı hem Şiilerin hem de Müslüman olmayanların direnişini arttırdı.⁹⁶ Savcubulak, Lahican, Selduz ve Sâyin kalesine düzenlenen saldırıları araştırmak amaçlı Vezir Hasan Ali Han gönderildi. Ve sınırdaki halkın kuşatıldığını görerek önlem alınmazsa halkın bu hudutta baki kalamayacağını gördü.⁹⁷ Şeyh Abdülkadir ve Hamza Ağa'nın bu ilerleyişi sırasında Savcubulak Kârgüzârı'nın merkeze bildirdiğine göre Savcubulak ve çevresinde üç gün içerisinde yaptıkları katliam on iki bini bulmuştu. Hristiyan, Yahudi ve çocuklar hariç insanlar yakılmıştı. Camiler ateşe verilmişti. On beş yaşındaki kadınlarla, beş yaşındaki bakire kız çocukları arasında bir fark gözetmeksizin hepsinin ırzına geçilmişti. Mihriabad'dan Tebriz'e kadar olan bölge de tamamen yağma edilmiştir. Özellikle Mihriabad'dan hem üst düzey ileri gelenler hem de halktan insanlar ayırt edilmeksizin katledilerek ayak altında ezilmişti. Abartı olmaksızın yüz milyon Tümenlik yağma ve gasp edilmişti. Bu yağmaya Şeyh Ubeydullah'a bağlı Menkur, Piran, Züdi, Memiş, Reraza taifeleri katılmışlardı. İran, Osmanlı Devleti'nin hudut civarında olup hiçbir müdahalede bulunmadığını ifade etmişti. Kırk bine ulaşan bu topluluk 13 Ekim'den 23 Ekim'e kadar yağma ve gasp olaylarına devam etmiştir.⁹⁸ İran devlet görevlisi İ'timadu's-Salta'nın haber memurları, Benâb ve Sengir bölgesinde yakalanarak katl edilmişlerdi. Şeyh Abdülkadir ve çevresindekiler 23 Ekim'de Benâb tarafına giderek 1 Kasım kadar bu bölgeyi ve çevresini talan etmişlerdi. Bunların övündükleri olay İran ordusu gelmeden talanlarını tamamlamaları idi.⁹⁹ Bu bölgedeki halk endişe ve korku içinde çoluk-çocuk ailelerini alarak çöl, ova, dağlara kaçmışlardı. 9 Kasım'da iki saat içinde Savcubulak'taki halk Şeyh

⁹³ Avyarov, a.g.e, s.125.

⁹⁴ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

⁹⁵ Celil, a.g.e, s.91.

⁹⁶ Tora, a.g.e,s.47.

⁹⁷ *GESİO*, 3.c, s.678.

⁹⁸ *GESİO*, 3.c, s.675.

⁹⁹ *GESİO*, 3.c, s.676.

Abdülkadir tarafından göçe zorlanarak, yüz elli kadar aile göç ettirilmeye başlanmış ve gittikleri yerlerden top, tüfek sesleri yükselmiş, kadın ve çocuk çığlıkları gelmiştir. Gün bitiminde bin dört yüz aileden üç yüz kadar aile sağ kurtulmuştur. Savcubulak Kargüzârı raporunu, Osmanlı Devleti de topraklarında bu olaylara engel olmalıydı ve yapılan gasp, yağma ve katil olaylarını cezalandırılmalıydı şeklinde sonlandırmıştır.¹⁰⁰ Kârgüzârın bu raporu üzerine Nasereddin Şah, Hariciye Vezirinden, Osmanlı Devletinden yapılan yağma, gasp ve katil olaylarının nasıl açıklayacaklarını ve bunun seriatta yeri olup olmadığını sorulması, ayrıca sınırda yapılan gasp ve yağmalama, katil olaylarından Rus Harici Vezirinin haberdar edilmesini istemiştir.¹⁰¹

Hamza Ağa, İran Devleti askerlerine rağmen Zevar (Zuvar), Miyandup, Melik-Kanda şehirlerini ele geçirdi ve burada katliam yaptı. Çok geçmeden Kürt kuvvetleri Tebriz'e yöneldi. Miyandup'un yerlebiredilmesi Şeyh'in gayesine zarar verdi. Çünkü savaşçıların çoğu ganimetleri yüklenerek dağıldılar ve yapılan yağma ve katliam İranlıları yasa boğarak direnişlerinin pekişmesine neden oldu.¹⁰² Tebriz'e yaklaştıklarında kuvvetleri dağılarak etrafi yağlamaya başladılar.¹⁰³ Şeyh Ubeydullah da bu sırada on iki bin asker ile Urumiye'yi ablukası altına almıştı.¹⁰⁴ Bu arada Osmanlı Devleti tarafından, Şeyh ile görüşmek üzere gönderilen kişilerin bildirdiklerine göre Şeyh'in şehir idarecilerinden teslim olunmasını istediğini, İran Urumiye Valisi İkbalu'd-Devle'nin, İngiliz Tebriz Konsolosu Abbot'tan¹⁰⁵, Şeyh'in şehre saldırmamasını geciktirmek için oyalamasını istemiştir. Abbot altı gün şehirde kalmış ve birer gün Şeyh ile Urumiye'nin içindeki silah ve cephanelerin teslim edilerek karşı tarafın askerini salması konusunda görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰⁶ Şeyh ayaklanmanın nedenlerini anlatarak¹⁰⁷ İran Hükümetine karşı olduklarını söyleyerek İkbalu'd-Devle ile

¹⁰⁰ GESİO, 3.c, s.677.

¹⁰¹ GESİO, 3.c, s.703.

¹⁰² Jwaideh, a.g.e, s.188-189; GESİO, 3.c, s.663.

¹⁰³ GESİO, 3.c, s.663.

¹⁰⁴ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁰⁵ Şehrin tesliminin ertelenmesi için İranlı yetkililer Şeyh'in arkadaşı olan Dr.

Cochran'dan yardım istemiştir. Şeyh de Dr. Cochran'ın ricasını kırmamıştır.

Jwaideh, a.g.e, s.189.

¹⁰⁶ BOA.Y.PRK.ASK, 4/79

¹⁰⁷ Abbot günlüğünde “Şeyh, Türkiye ve İran'daki bazı aşiretler tarafından düzenlenen eşkiya saldırılarını durdurmak niyetindedir. O, bu iki hükümetin, bu saldırıları durdurma, sınırın iki tarafında düzeni sağlama, Hristiyan ve Müslümanlara eşit haklar tanıma, eğitim, okul ve dini tapınak yerleri inşa etmek durumundan uzak oldukları görüşündedir. O'nun tek istediği Avrupa devletlerinin

görüşmeyi kabul etmemiştir, fakat İran tarafı bu arada vakit kazanmıştır.¹⁰⁸ İkbalu'd-Devle, kazandığı vakitle şehrin savunmasını kuvvetlendirmiş, ayrıca destek kuvvetlerin Tebriz'den yola çıktığı haberi ulaştığı için de şehri teslim etmekten vazgeçmiştir. Şeyh'in kuvvetlerinin saldırıları geri püskürtülmüştür ve dağılan kuvvetler geri çekilmişlerdir.¹⁰⁹ Bu arada Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen sınır görevlisi Semih Paşa ile Urumiye Valisi tarafından görüşmeler yapılmış ve acil olarak emniyet ve asayişin sağlanması konusunda görüş birliğine varılmıştır.¹¹⁰ Fakat henüz bu dönemde köylerin etrafında ve yollarda emniyet sağlanamamıştı.¹¹¹

Osmanlı Devleti, olayları dikkatlice takip ediyordu, bir taraftan ayaklanmaya destek vererek olayların İran'da kalması için çalışıyordu. Diğer taraftan da Kürtlerin başarıları onları endişelendiriyordu.¹¹² Osmanlı Ordusu ayaklanma boyunca Van, Muş, Bitlis ve Erzincan'dan on altı tabur, Erzincan ve Mamahatun'dan büyük çapta yirmi sekiz kale topu Erzurum'a gönderilmişti. Dördüncü Kolordu Komutanlığı Erzincan'dan Erzurum'a nakil edilmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Şeyh'in, halk üzerinde meydana getirdiği güven duygusunu yıkmak için çevreye çeşitli söylentiler de yayıyordu.¹¹³ Osmanlı-İran hudutlarında çeşitli önlemler alıyordu. Bağdat'tan Ferik Recep Paşa 5 Kasım 1880 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Şeyh Ubeydullah'ın Kürdistan yönünde hareket edecek güçlerin yerlerinde tutulması hem de İran eşkiyasının def ve tenkil için Kâniçekale livası, Selahiye ve Şervaniye'ye asker gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹¹⁴

Bu arada İran da İstanbul'daki elçisine bu konuda Sultan ile görüşme talimatı vermişti. Elçi 4 Ekim 1880'de Sultan'dan Şeyh Ubeydullah hakkında sözlü güvence aldığını yazılı olarak kendi Hariciye Vezâreti'ne bildirmiş, onlarda 9 Ekim 1880'de şehzade İltişâmü's- Saltana'ya bildirmişlerdir. Elçi telgrafta sınırdaki bu olaylardan dolayı Osmanlı Devleti'nin bölgeye ve sınıra asker gönderdiğini, fakat hala kendi

manevi desteğidir... Şeyh kendisine bir şans tanınmasını istiyordu. Kürdistan'ı kurmayı ve orada güçlü bir hükümet oluşturmayı başaramadığı takdirde, bütün Avrupa kamuoyu önünde bu durumun sonucuna katlanmaya hazır olduğunu belirtiyordu” diye yazmıştır. Celil, a.g.e, s.97.

¹⁰⁸ BOA.Y.PRK.ASK, 4/79.

¹⁰⁹ GESİO, 3.c, s.663-664; BOA.Y.PRK.ASK, 4/79.

¹¹⁰ BOA.Y.PRK.ASK, 4/79

¹¹¹ GESİO, 3.c, s.663-664; BOA.Y.PRK.ASK, 4/79.

¹¹² Celil, a.g.e, s.99.

¹¹³ Celil, a.g.e, s.100.

¹¹⁴ BOA.Y.PRK.ASK, 4/43.

taraflarından böyle bir önlem alınmadığı konusunda uyarmıştır.¹¹⁵ 15 Ekim 1880'de bir yılı aşkın olarak iki devlet arasında süren görüşmelerde huduttaki yağmalardan dolayı gelirdeki düşüş, katl edilen kişiler, şeyh ve oğlunun celp edilmesi konuşulmuştur. Ayrıca Osmanlı Kürtleri hududa giderek askerlerden yardım istedikleri ve bu kavgada ecnebi parmağı olduğu, iki devletin İslam ve Müslüman olduğu, Allah'ın izni ile iki devlet arasında barış olacağını, kan dökülmeksizin sulh yapmak istediklerini belirtmişlerdir. İran sınır muhafızları 24 Ekim 1880 tarihli telgraflarında bu bölgeye acilen ordu gönderilmesi gerektiğini vurguluyorlardı.¹¹⁶ Bu konu ile ilgili olarak İran'ın İstanbul Elçisi elinde daha kesin delil ve belgeler olursa Sultan ile daha rahat görüşeceğini merkeze 4 Kasım 1880'de bildirmişti. Bu konuda tekrar Elçi 9 Kasım 1880'de Şeyh ve Osmanlı Kürtleri konusunda Bâb-ı Âli ile görüştüğünü belirterek kendine gelen bilgilerin ihtilaflı ve yetersiz olduğunu, kendisine günlük bilginin ulaştırılması gerektiğini İran Hariciye Vezâreti'nden istemiştir. İran Elçisi, Sultan ile 15 Kasım 1880 tarihli görüşmesinde ayaklanmanın kötü neticelerinin Osmanlı Devleti'ne nasıl zarar vereceğinden bahsettiğini¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nin bu konuda savunmalarından birinin Şeyh'i İngilizlerin kıskırtması ve himaye etmesi olduğu ve Şeyh'in söylendiği gibi Anadolu ve Ermeni meselesinden dolayı ayaklanmadığıdır.¹¹⁸

İran, ayaklanmayı bastırmak amaçlı, İtimadu's-Saltana komutasında askeri Tebriz'den harekete geçirmiştir. Hemadan ve Kazvin'den de askeri birlikler katılmıştır. Tahran'dan Hamza Mirza Haşmedu'd-Devle komutasında Avusturya destekli askeri bir birlikte yola çıkmıştır. Üçüncü bir kuvvet olarak da Hoy'dan Timur Han hareket etmiştir.¹¹⁹ İran, askeri harekete hazırlanırken, Kürtlerin, Tebriz ve çevresindeki hareketleri azalmıştı. Azerbaycan taraflarında gasp ve yağma olayları vardı. İhtiyaçlarını karşılamak amaçlı saldırılara katılan gruplar ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra birliklerden ayrılmaya başladılar. Bu durum isyancıların zayıflamasına neden oldu. İran ayrıca, İngiltere ve Rusya'ya başvurarak Osmanlı Devleti'nin üzerinde gereken önlemleri alması konusunda baskı oluşturdu.¹²⁰ Osmanlı Ordusu'nun bazı kuvvetleri de geri çekilen Kürt kuvvetlerin yolunu keserek İran Ordusu'na yardım etti.¹²¹

¹¹⁵ GESİO,3.c, s.642.

¹¹⁶ GESİO, 3.c, s.643.

¹¹⁷ GESİO, 3.c, s.645.

¹¹⁸ GESİO, 3.c, s.645.

¹¹⁹ GESİO, 3.c, s.664.

¹²⁰ Celil, a.g.e, s.101.

¹²¹ Jwaideh, a.g.e, s.190.

Urumiye yolundaki İtimadu's-Saltana komutasındaki İran kuvvetlerini durdurmada Muhammed Sadık başarılı olamadı. Selmas tarafından İran'a bağlı Makû Han'ı Timur taarruza geçti. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah, Muhammed Sadık'a iki bin kişilik yardım kuvveti gönderdi.¹²² Fakat bu kuvvetler köylere dağılarak yağma yaptıkları için Timur Han'a karşı savaşmadılar.¹²³ Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah bizzat kendisi Timur Han'ın karşısına çıkarak savaşmışsa da büyük kayıplarla Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde olan Beredost'a geri çekildi. Arkasından da Muhammed Sadık ve Tebriz yakınlarındaki Seyit Muhammed, Erdilan ve Hakkâri'ye çekilmişlerdir.¹²⁴ Van'da bulunan Dördüncü Ordu'ya bağlı Müşir Sami Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne 5 Kasım 1880'de yazdığı telgrafta Makû hâkimi Timur Han'ın birkaç topu ve yedi-sekiz bölük kadar süvari ve piyadesi ile Urumiye'nin yardımına gittiğini bildiriyordu. Bu bilgiye dayanarak Şeyh'in birliklerinin durumu hakkında rahatça yorum yapılabilir.¹²⁵ Bu arada Osmanlı Devleti de Şeyh'e elçi göndererek İran'a karşı savaşmayı bırakmasını istedi.¹²⁶ Bu konuda Nasereddin Şah, Osmanlı iki devlet görevlisinin Şeyh'in oğlunun önünü kestiklerini, fakat halktan kimsenin yardımcı olmadığı için Şeyh'in oğlunun çoktan kendi evine varmış olacağını belirtti. Zaten iki tane Osmanlı görevlisinin buna gücünün yetmeyeceğini de bizzat Rus elçisine bildirilmesini istedi. Hatta koskoca Devlet Ordusu'nun ve iki memurunun, bir kişiyi sınırdan geçmesine nasıl engel olamadığının da hayret verici olarak nitelendirdi. Şah, şayet Osmanlı Devleti'nden sınırda birkaç kuvvet bulunsaydı ve İran askerlerinin de sınırı geçmelerine izin verilmiş olsaydı, Şeyh Ubeydullah'ın çoktan yakalanmış olacağını, sonra da İran Ordusu'nun kendi sınırına geri dönebileceği konusunun bizzat Rus elçisine iletilmesini istemiştir.¹²⁷ Aynı zamanda İran, Van'a Mirza Rıza Han'ı göndererek Şeyh'i kendilerine teslim etmeleri veya gerektiği gibi cezalandırılması konusunda görüşmelerde bulundu. Bu arada Osmanlı Devleti'ne Avrupa Devletleri'nin baskısı da gittikçe artıyordu.¹²⁸

İsyan bastırılmasına rağmen Mangur Aşireti Şeyhi Hamza Ağa direnmeye devam ederek, İran Ordusu'na ani baskınlarla zarar verdi. İran Ordusu da Onun köyünü talan etti. Hamza Ağa'yı Urumiye Valisi, bayram ziyaretine gelirse dokunmayacağına dair Kuran'a el bastı. Buna inanan

¹²² Avyarov, a.g.e, s.126.

¹²³ BOA.Y.PRK.ASK, 4/43

¹²⁴ Avyarov, a.g.e, s.127.

¹²⁵ BOA.Y.PRK.ASK, 4/43; 7/55

¹²⁶ Avyarov, a.g.e, s.127.

¹²⁷ GESİO, 3.c, s.587.

¹²⁸ Avyarov, a.g.e, s.127.

Hamza Ağa şehre geldiğinde yakalanarak öldürüldü. Şah'ın ordusu isyan edenlerin peşine düştü, birçok katliam yaşandı. Bunun üzerine Kürtler, toplu olarak Osmanlı Devleti'ne geçmeye başladılar. İran, Kürtlerin yoğunlukta bulunduğu yerler olan Kirmanşah, Makû, Sine şehirlerindeki Kürtlerin tekrar ayaklanabilecekleri düşüncesiyle İran'ın ıssız yerlerine gönderdi.¹²⁹

Osmanlı tarafına göçlerin artmasından dolayı, İran'ın İstanbul Elçisi ise ayaklanan Kürtlere baskı yerine onlara lütufta bulunarak af edilmelerinin onları ıslah edeceğini 1 Aralık 1880'deki Bâb-ı Âli' ye bildirdi.¹³⁰ Van'da bulunan Miralay Ahmet Rabit Bey 3 Aralık 1880 tarihli telgrafında Şeyh'in Urumiye'ye saldırısında İran tebaasından Şeyh'e yardım etmeyen kimsenin olmadığını, gerek Sünnilerden ve gerek Şii mezhebinden olan İranlılara, Şeyh tarafından herhangi bir tecavüz ve yağma gerçekleştirilmediğini. Ancak Şeyh'e mukavemet gösteren kasabalarda yağma ve gasp olayları gerçekleştiğini bildirmiştir. Aynı zamanda Şeyh'in bölgeden çekilmesi üzerine İran Devleti'nin genel af ilan etmesine rağmen Timur Han ve İkbalu'd-Devle'nin ne kadar Sünni ve Şii ahali varsa, onların can ve mallarına yapmadıkları eziyet kalmadığıdır. Ancak Avrupalı Devletlerin müdahalesi sonucu Timur Han ve İkbalu'd-Devle'nin yaptıkları zulüm ve yağmanın men olunması sağlanmıştır. Genel affa rağmen halk Osmanlı Devleti'ne kaçmaya devam etmiştir.¹³¹

Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdülkadir'in İran topraklarından geri çekilmesiyle, İranlı Kürt Aşiretler, Şah'a bağlılıklarını bildirdiler.¹³² Şah'ın isyancılar üzerindeki baskı rejimi sonucu yığınlar halinde Osmanlı Devleti'ne geçtiler. Sadece Urumiye'den atmış-yetmiş bin kişi göç etmek zorunda kalmış, bunlardan iki bin kişi Hakkâri bölgesine yerleşmişti. Sorun şu idi ki, Osmanlı'ya sığınanlar, isyana katılan veya isyancıları destekleyen aşiretlerdi ve bu sefer de Osmanlı topraklarında toplanmaya başlamışlardı. Bu durum Osmanlı Devleti'ni endişelendiriyordu. Şah, kendi ülkesinde tekrar bir isyan ile karşılaşmamak için gereken önlemleri almaya çalışıyordu. Aynı zamanda Şah, ayaklanmanın önderi olan Şeyh Ubeydullah'ın yakalanmadan bu durumun son bulmayacağını da düşünüyordu.¹³³ Şah'ın Emir Nizam'a yazdığı mektupta “ *Bu lanetli iki adam-Şeyh ve oğlu- sürgün olmadan ve Hamza Ağa elimize geçmeden işimiz bitmemiştir. Bu işi bitirmek için Orta elçiyi ve Rus sefirini zorlamak ve işi bitirmek gerekiyor*” diye

¹²⁹ Celil, a.g.e, s.107; Nikitine, a.g.e, s.350.

¹³⁰ GESİO, 3.c, s.646

¹³¹ BOA.Y.PRK.MYD. 1/91

¹³² Celil, a.g.e, s.106.

¹³³ Tora, s.51.

yazmıştır.¹³⁴ Nasereddin Şah'ın bu konu üzerinde ısrarla durmasının ve Rusya'yı araya sokmasının nedeni ise, Şeyh ve oğlunun Sultan'dan af talebinde bulunmasıdır.¹³⁵ Bunun için Osmanlı Devleti'nden Şeyh'in biran evvel yakalanmasını istedi. Şeyh'in oğullarının ve Hamza Ağa'nın Osmanlı topraklarında bulunduğu, bu konuda İran Devleti'nin rahatsız olduğu, Avrupa Devletleri'ne de bildirerek Osmanlı Devleti üstünde baskı oluşturmaya devam etti. Bu arada Osmanlı ve İran arasında Şeyh'in cezalandırılması konusunda müzakereler de devam etmekteydi.¹³⁶ Şeyh'in, İran'ın eline geçerse ya tutuklanacağını ya da def edileceği aşikârdı. Bunu Şeyh'in kendisi de biliyordu. Şeyh iki devlet arasındaki ilişkilere zarar veriyordu. İki devlet arasındaki bu sorun kesin olarak iyi ya da kötü çözülmesi gerekliydi.¹³⁷

Şeyh, İran'daki başarısız olan 1880 isyanından ders alarak tekrar teşkilatlanmaya başladı. Kürt aşiret liderlerine bölgedeki Ermenilere karşı iyi davranılmasını, diğer türlü davranmanın bu harekete zarar vereceğini dile getiriyordu. Eleşkirt Şeyhi Halif'e gönderdiği mektupta "*Ben yine Fars ve Türklerden çok Ermenilere güveniyorum. Bizim Fars ve Türklerle ittifak yapmak yerine, Ermenilerle ittifak yapmak daha iyidir. Çünkü Farmlar bizden nefret ediyor, Türkler ise, kendi politikalarının aleti haline getirmek istiyorlar. Ermenileri takip etmemeni ve onlara kötü niyetle bakmaya son vermeni rica ediyorum. Biz Kürtler, Ermenilerle birlikte yaşıyoruz. Bırak onlar Türk hükümetine istedikleri gibi davransınlar, ancak sen hiç kimseyi dinleme ve hiç kimseye inanma, çünkü son olaylar, bana, bizim Türklerin elinde oyuncak olduğumuzu gösterdi*" diye yazmıştır.¹³⁸ Şeyh ayaklanma hazırlıklarına devam etti. Ocak 1881'de Bağdat ve Musul vilayetlerinden beş bine yakın Arap Şeyh'i ziyarete gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Şeyh yine yanına Nesturileri de almak istiyordu. Bunun için onların Başpiskoposu Mar-Şimun'la uzun süredir görüşmelerde bulunuyordu. Kendine bağlı birliklerin eğitimine de büyük önem veriyordu.¹³⁹ Bir önceki isyanında sağlayamadığı birliği sağlamaya çalışıyordu.

Gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti de gerekli önlemleri almaya başlamıştı. 1880'de Van Vilayeti'ne on iki piyade taburu ve kır bataryasını yerleştirdi. Bu askeri birliğin başında Semih Paşa vardı. II. Abdülhamid, Şeyh'i İstanbul'a gelmeye ikna etmek için yaveri Albay Ahmet Bey'i

¹³⁴ GESİO, 3.c, s.589.

¹³⁵ GESİO, 3.c, s.589.

¹³⁶ GESİO, 3.c, s.647.

¹³⁷ GESİO, 3.c, s.648.

¹³⁸ Celil, a.g.e, s.109.

¹³⁹ Celil, a.g.e, s.110-111.

Hakkâri'ye gönderdi. Fakat Şeyh, rahatsızlığını bahane ederek Albay Ahmet Bey'le görüşmedi.

Bu dönemde kendi çıkarlarının zedeleneceğini düşünen İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne bölgede Kürt ayaklanmasını önlemesi için baskıda bulundu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nden Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılmasını ya da İran'a teslim edilmesini istedi. Nasereddin Şah'ta Rusya'ya yazdığı mektupta Azerbaycan sınırındaki olaylarda daha aktif bir rol oynaması konusunda ısrarlıydı. Osmanlı Devleti baskıların artması üzerine Kürtlere karşı daha sert tedbirler almaya başladı. İstanbul Şeyh'e Sultan'ın sözcüleri ile görüşmesi konusunda baskı yaparken, Hakkâri'ye de asker yağmaya devam etti. Şeyh Ubeydullah, Avrupa Devletleri'nin temsilcilerinin de içinde bulunacağı bir komisyon kurulmasını talep etti. Avrupa Devletlerinden çok şey bekliyordu.¹⁴⁰ Azerbaycan sınırındaki olaylar ancak Ağustos 1881 tarihlerinde tamamen son buldu.¹⁴¹ Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan görüşmelerde alınan kararlarda Şeyh ve oğlunun sürgünü ve buldukları bölgelerin teftiş edilmesi ve Hamza Ağa'nın ve diğer oğlunun yerinin bildirilmesi gerekiyordu.¹⁴² İran tarafı Şeyh'in oğlu ve Hamza Ağa yakalanmazsa bu işin tamamlanmamış olacağı üzerinde durdu. İstanbul'dan gelen emirle Müşir Paşa, Şeyh'i İstanbul'a gönderdi. Bu arada İran tarafı, Şeyh'in yalnız mı yoksa oğlu ile beraber mi gönderildiğini öğrenmeye çalışıyordu. Şeyh'in diğer oğlu Sadık'ın, Şikak Ali Han ile İran'da olduğu Hamza Ağa'nın da İran'da nerede olduğu bilinmediği haberleri geliyordu. Osmanlı Devleti de bu konuda şayet bu kişilerin yeri belirlenir ve sınıra sürülürse onları yakalayacaklarını bu konuda herhangi bir gaflet içinde olmadıklarını ifade etti.¹⁴³ İran'ın Osmanlı Devleti'nin tutumu hakkındaki yorumu ise, Şeyh'in yalanlarına inanıp onun iki taraf arasında fitne ateşi düşürdüğünü görmediği ve de bu konuda harici devletler yüzünden sonuç alınamadığıydı.¹⁴⁴ İran, İstanbul'u, Şeyh'in ilkbaharda tekrar İran'a harekete geçeceği hususunda uyardı. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Van da bulunan Dördüncü Ordu Komutanı Müşir Nafiz Paşa'dan bilgi istedi. Paşa, bu konu hakkında 11 Şubat 1881'de, Şeyh'in ilkbahar'da İran'a geçmek için tedarikte bulunmaya devam ettiğini, fakat Van ve Hakkâri hudutlarında üç bin kişiden fazla askeri olmadığı bununla bu istediklerini temin edemeyeceğinin, bu arada Şeyh'in cezalandırılmadığı takdirde de Rusya ve İngiltere'den bir şekilde istifade edip Osmanlı Devleti'ni zor

¹⁴⁰ Celil, a.g.e, s.111, 114.

¹⁴¹ GESİO, 3.c, s.670.

¹⁴² GESİO, 3.c, s.668.

¹⁴³ GESİO, 3.c, s.599-560.

¹⁴⁴ GESİO, 3.c, s.670.

durumda bırakacağını belirtti. Ayrıca bu bölgede yeterince askerin olduğunu ve herhangi bir güvenlik sorununun olmadığını ekledi.¹⁴⁵ İran, Şeyh Ubeydullah ile ilgili endişelerinde haklıydı. Şeyh, Osmanlı topraklarında toparlanıp tekrar İran üzerine harekete geçmek istiyordu. Bunun kanıtı da Şeyh'in 21 Şubat 1881'de Van vilayeti dâhilinde Erciş kazası ahalisine hitaben yazmış olduğu, fakat Osmanlı tarafından ele geçirilen mektup idi.¹⁴⁶ Mektupta “*Malumunuz olur ki bu sene İranlıların kendi içlerinde Sünni Müslümanların başlarına getirdikleri şey ve bunun üzerine cümle İslam'ına vacip ve farzdır ki gayret ve hamiyeti İslam'ını elinden bırakmayıp bahar için cihat tedarikini görüp Mart sonunda hazır olmanız lazımdır. Bu taraf İslami Cümleten müttefik ve müttehit olarak İran ile olunacak cihada hazır ve Müslümanların intikamında geri kalmayacakları emri zahir olup cümleten ittifak edip baharın cihadına hazır ve âmâde ve bundan büyük cihat ele geçemeyeceğinden her kim bu hanedanın mahsuplarından iddia ederse lazım gelir ki bu sefer hayıra gelinmesinde rehavet etmeyin. Bir de mektubun hamillerine ifade-i şifâhen varit elhamdülillah Devlet-i Aliye ve sair Avrupa Devletleri Efkarları mahlasların muradı üzere olup ve cümleten İranlıları muaheze taksir tutmuşlardır. İnşallah bu kere cümleten din yolunda ve hamiyeti İslamiyet'in muradına feda-ı can ederseniz ziyade tekit lazım değildir. Esselamu aleyküm 21 Şubat 1881*”¹⁴⁷ Bu konuda Van'da bulunan Dördüncü Ordu Komutanı Müşir Nafiz Paşa'nın da 13 Mart 1881 tarihli raporu, Şeyh'in mektubuyla paraleldir. Paşa, Şeyh Ubeydullah ile İran'a tecavüzde ittifak eden Müslüman ahalinin hazır bulunmaları ve Devlet-i Aliye ile Avrupa Devletleri'nin fikirlerinin kendi istekleri ile muvafık bulunduğunu ilan ettiğini ve kendi tarafından verilen teminat ile İran'a tecavüz fikrinden kesinlikle feragat etmediğidir. Bu konuda önlem olarak Osmanlı tebaası aşiretlerle Şeyh'e meyletmemeleri ve İran'a saldırmamaları konusunda görüşüldüğünü ve senet alındığını, fakat bu gelişmelere rağmen Şeyh'in bu fikirden vazgeçmediğini yazmıştır. Müşir Nafiz Paşa 19 Mart ve 12 Nisan 1881 tarihli telgraflarda da Şeyh'in tecavüz hareketinde Rusya'nın bu konuyu kullanarak Azerbaycan'a gireceği ve Şeyh'in askerini belki de Osmanlı aleyhinde kullanacağı yada böyle bir saldırı gerçekleşirse İran askerlerinin hududu geçeceği konusundaki görüşlerini İstanbul ile paylaşmıştır.¹⁴⁸ Müşir Nafiz Paşa'nın Van'dan 22 Nisan 1881'de Şeyh'in kendilerine herhangi bir saldırı olmayacağı konusunda güvence verdiğini fakat kendilerinin doğal olarak bu güvenceye itimat etmeyip hudutta gerekli önlemleri almaya devam ettiklerini

¹⁴⁵ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁴⁶ BOA.Y.PRK.ASK, 6/25

¹⁴⁷ BOA.Y.PRK.ASK, 6/25.

¹⁴⁸ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

bildirmiştir. Şeyh'in böyle bir teminat vermesinin nedeni de Osmanlı Devleti'ni karşına almak istememesinden kaynaklanmıştır.¹⁴⁹ Bu konu ile ilgili yeterli önlemlerin alınmadığı hakkında İran'ın Avrupa Devletlerini kışkırtması sonucunda Avrupalı Devletler de İstanbul'a baskı yapıyordu. Merkez de o bölgede görevlendirdiği Müşir Nafiz Paşa'ya baskı yapıyordu. Hatta bu baskı o kadar artmıştı ki, Paşa kendi bildirdiklerine inanılması konusunda Allah'ı şahit tutarak yemin etmek zorunda kalmıştı. Bu konu ile ilgili 29 Nisan 1881 tarihli telgrafında karşı devletlerin iddia ettikleri gibi aşiretlerin tecavüzlerinin engellenmesi konusunda gereken önlemleri aldığını ve tek bir kişiyi bile ne sözlü ne fiili olarak hududa tecavüze sevk etmediğini beyan etmiştir.¹⁵⁰ 6 ve 8 Haziran 1881 tarihli telgraflarında Müşir Nafiz Paşa, Şeyh ile görüşmelerinin devam ettiğini ve bu görüşmeler neticesinde Şeyh'in İstanbul'a gelmeyi kabul ettiğini ve bütün güvenlik önlemleri alınarak Hakkâri'den yola çıkılacağını açıkladı.¹⁵¹ Bu arada Şemdinan ve civarında ki köylerden ve muhacirinden beş altı yüz kişi toplanarak, Şeyh'in götürülmesi halinde eşkıyalık yapan aşiretlerin kendilerine saldırarak, mal ve canlarından emin olamayacakları konusunda yazılı ve sözlü beyanda bulundular. Nafiz Paşa, köylülere sözlü olarak çevrelerindeki askerlerin kendilerini muhafaza edeceğini, mal ve canlarının devlet tarafından güvence altında olduğunu açıklamıştır. 18 Haziran 1881'de Şeyh ile yapılan görüşmelerde, Şeyh, oğullarının herhangi bir harekette bulunmayacağına dair teminat vererek, İstanbul'a vardıklarında taltifle oğullarına celpeleri buyurulmasını veya Sadık Efendi'nin Abdülkadir Efendi kadar ehliyeti olmadığından şimdilik kalmasına müsaadesi edilmesini ve daha sonra Abdülkadir Efendi'nin de, kendisi gibi İstanbul'a ulaştıktan sonra celp edilmesinin uygun olacağı konusunda görüşmeler yapılmıştır. Zaten Osmanlı, Şeyh'in ellerinde olduğu sürece oğullarının herhangi bir harekette bulunamayacağını düşünmekteydi.¹⁵² 1881 İlkbahar'ında Şeyh, merkezin baskısına dayanamayarak İstanbul'a yola çıktı.¹⁵³ II. Abdülhamid, misafirini şeref töreni ile karşıladı. Şeyh'in İstanbul'a girişine binaen top atışları yapılmıştı. Daha sonra Şeyh'in İstanbul'da misafir değil, tutuklu olduğu ortaya çıktı. Şeyh, 1881 Kasım'da Osmanlı Hariciye Vezâreti'ne İran Ordusu'nun verdiği zararın karşılanması konusunda ki isteğinin, Osmanlı Devleti'nin desteklemesini istedi. Ayrıca 1880 yılındaki isyanı hakkında da Şah'ın baskıcı politikasından kaynaklandığını dile getirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin, Tahran Elçisi Fahri Bey tarafından 24 Kasım 1881'de

¹⁴⁹ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁵⁰ BOA.Y.PRK.ASK 7/55.

¹⁵¹ BOA.Y.PRK.ASK, 7/34.

¹⁵² BOA.Y.PRK.ASK, 7/55.

¹⁵³ GESİO, 3.c, s.670.

İran Hariciye Vezâreti'ne İran Ordusu'nun uygulamalarından duyulan rahatsızlığı belirtilerek, sınırda durumun bu şekilde devam etmesi halinde, Osmanlı tebaasının tahrik olacağı iletildi.¹⁵⁴ İran Devleti, Şeyh'in söylediklerinin gerçeği yansıtmadığını, iki devlet arasında bu tür isteklerin iki devlet ilişkisine zarar vereceğini açıkladı.¹⁵⁵

Şeyh'in İstanbul'a getirilmesi ile bölgede asayişin sağlandığını düşünen Müşir Nafiz Paşa 4 Temmuz 1881'de merkeze gönderdiği telgrafla, önceden değişik bölgelerden Van ve çevresine alınan on altı taburun Van'da bulundurulmasına ihtiyaç görülmediğinden asayişin devamı ve emniyet için bir alay süvari ve bir batarya seyyar topla beş yüz mevcutlu bir tabur piyadenin Van'dan, bir tabur Beyazıt'tan, Başkale, Gevar ve Mahmudi mevkilerinden ayrılmaları, Erzurum ve Muş taraflarına yerleştirilen Yedinci Fırkaya mensup olanların, o bölgede asayiş sağlandığından dolayı geri çekilmelerine ve kendisine ihtiyaç kalmadığını, Sekizinci Fırka Kumandanı Ferik Musa, Mirliva Ahmet Muhtar Paşaların görevlerinin başında olduğunu yazmıştır.¹⁵⁶

Şeyh de bu arada oğlu Abdülkadir ile bağlantı kurarak İstanbul'dan kaçma planları yapıyordu. Şeyh, Ramazan Bayramı'nı bahane ederek, yalnız kalıp ibadet etmek istediğini ifade ederek kimsenin odasına girmemesini rica etti.¹⁵⁷ Bu sırada tüccar kıyafeti giyerek, sahte Fransız pasaportuyla Fransız Şirketi olan Pak Şirketi gemisiyle Poti'ye oradan da memleketine geçti. Şeyhin, Rusya-Osmanlı sınırında görüldüğü söylentileri yayıldı. Osmanlı Devleti, Şeyh'i tekrardan takibe aldı.¹⁵⁸ Bu olay tabii olarak İran tarafında da duyuldu.¹⁵⁹ İran, İstanbul'daki İran Sefaretin'den konuyu araştırmasını istedi.¹⁶⁰ Bunun üzerine Ağustos 1882'de Salmas'a gelen Emir Nizam, Şeyh'e katılma düşüncesi içinde olanlar varsa, kendilerinin büyük bir zarara uğrayacağını ifade ederek uyarılarda bulundu.¹⁶¹ Urumiye şehir surlarını tamir ettiler. İran, Şeyh'in kaçtığından ziyade Osmanlı Devleti tarafından bırakıldığını düşünüyordu. Böyle düşünmesinin nedeni de İran Bağdat Karperdân'ının 21 Ağustos 1882'de Hariciye Vezâreti'ne yazdığı telgrafta Şeyh'in İstanbul tarafından Bağdat taraflarına gönderildiği halde,

¹⁵⁴ Celil, a.g.e, s.113.

¹⁵⁵ Celil, a.g.e, s.114.

¹⁵⁶ BOA.Y.PRK.ASK, 7/55.

¹⁵⁷ BOA,Y.PRK.KOM, 3/65.

¹⁵⁸ GESİO, 3.c, s.718-760.

¹⁵⁹ GESİO, 3.c, s.718-760.

¹⁶⁰ GESİO, 3.c, s.705.

¹⁶¹ Celil, a.g.e, s.115.

fırar etti şeklinde duyurulacağı vardı.¹⁶² Buna karşın İstanbul'dan gelen haberlerde halk arasında Şeyh'in fırar ettiğine, Rus Konsolosu'nun ittifakıyla İstanbul'daki İran ve İngiliz Büyükelçiliği'nin Şeyh'i fırar ettirdiği gibi çelişkili haberler gelmekteydi. Bu dedikoduların çıkmasının nedeni olarak da Osmanlı reayasıyla İran reayasının ittifak kurma isteği olarak gösteriliyordu. Şeyh'in bir kereliğine acem ordusuyla karşılaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin harp ilan edeceği gibi söylentiler halk arasında yayılıp gitmişti. Bağdat Karperdârı bu tür haberlerin yalan olduğunu 21 Ağustos 1882 tarihli telgrafla merkeze bildirmesine rağmen dedikodular yayılacağı kadar yayılmıştı.¹⁶³ Nasereddin Şah da Şeyh'in İstanbul tarafından bağışlanıp serbest bırakıldığını düşünüyordu.¹⁶⁴ İstanbul'dan gelen telgrafta Şeyh'in fırar ettiğinin doğru olduğu Allah'ın ve Peygamber'in adına bu kaçıştan Sultan'ın haberi olmadığı bildirildi. Çünkü Osmanlı Devleti bu dönemde Mısır sorunu ile ilgilenmekte idi. Diğer taraftan da bazı eşkıya ve düşmanlar Osmanlı Devleti'nin sınırdaki askerlerini çekip Batı'ya göndersin diye bekliyorlardı.¹⁶⁵ İran, Şeyh'ten emin olmak için yanına adam göndererek ne yapmak istediğini öğrenmeye çalıştı. Urumiye Kârperdârı 13 Eylül 1882'de Şeyh'in Erzurum'dan İran topraklarına geçtiğini ve Bağdat'ı da İran toprağı olarak gördüğünü iletmiştir Kendisine güvence verilirse Urumiye şehrine gelerek ikamet etmek istediğini iletmiştir. Bunun üzerine Nasereddin Şah, Şeyh'le görüşülmesini ve Tahran'a getirilmesini istedi.¹⁶⁶ Şeyh'in bu isteği Osmanlı Devleti tarafından da haber alınıp araştırıldı. Şeyh'in kendisinin İran tarafına kabul olunamayacağından ve İran'a geçerse ailesinin nam ve nişanının mahvolacağından bahisle Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaktan başka bir tercih seçeneği olmadığı kendisine ifade edilmiştir.¹⁶⁷

Moskova İran Sefareti'nden İran Hariciye Vezâreti'ne gelen telgrafta Rusya'nın İran'ın yanında olduğunu eğer Şeyh'e ceza verilecekse İran tarafından verilmesi gerektiğini ancak Şeyh'in şuanda herhangi bir teşebbüste bulunmadığını da Rusların sözlerine eklediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Esedullah Tabatabai'nin Şeyh'in önündeki engelleri kaldırmak amaçlı bir sessizlik içinde olduğunu kendini Osmanlı ve Rusya tarafından güvenceye aldığı vakit bütün anlaşmaların hükümsüz kalacağını, onun mevcudiyetinin bile kötülükleri tahrik ve istikrarın bozulması için yeterli olduğunu belirterek bu konunun Osmanlı Devleti nezdinde çözülmesi

¹⁶² GESİO, 3.c, s.707.

¹⁶³ GESİO, 3.c, s.710.

¹⁶⁴ GESİO, 3.c, s.714

¹⁶⁵ GESİO, 3.c, s.727.

¹⁶⁶ GESİO, 3.c, s.729-730.

¹⁶⁷ BOA.Y.PRK.BŞK, 7/92

için Rusya'dan destek istedi.¹⁶⁸ Bu arada Van Kârperdârı Mirza Ağa Han, Şeyh ile ilgili konularda görüşmelerin devam ettiğini, Sultan'ın teklifinin Şeyh'i Mekke'ye göndermek olduğunu açıkladı. Bunun üzerine İran bu konunun öncelikle Rusya'ya sorulması gerektiğini belirtti. Ayrıca İran'ın iddiasına göre, Musa ve Mustafa Paşalar, Liva ve Miralay Yusuf Bey süvarilerin başında olmalarına rağmen herhangi bir fesat ve yağma için tedbir almadıkları konusunda Tahran'a bilgi verilmişti. Rus Konsolosu'na Sultan'ın Şeyh'i Mekke'ye gönderme düşüncesinde olduğu sorulduğunda, O da Şeyh ile görüşüğünü kendisinin Musul'a gitmek istediğini belirtmiştir.¹⁶⁹

Şeyh ise Osmanlı Devletine karşı ayaklanacak gücü olmadığını biliyordu, ayrıca da kış geliyordu. Toplanma sebebi olarak oğlunun düğünü olduğunu belirtti. Şeyh'in amacı, Kürt gruplarını yakına çekerek durumunu kuvvetlendirmek ve zaman kazanmaktı. İstanbul durumun farkında olarak Şeyh'i isyan düşüncesinden caydırmak amacıyla Albay Yusuf Bey'i Şeyh'in yanına gönderdi. Bu görüşme başarısız oldu. Ağustos ayında İstanbul yeni bir aracı olarak Kamil Bey'i gönderdi. İstanbul'un Şeyh'e teklifi İslam'ın kutsal saydığı bir şehre göç etmesi şartıyla aylık yüzelli lira emekli maaşı ve başka imtiyazlar idi. Şeyh bu teklifi kabul etmedi ve Oramar kalesinde, Osmanlı Ordusu'na karşı hazırlıklara başladı. Osmanlı Ordusunun, Oramar Kalesini kuşatması sonucunda Şeyh, Musul'a yerleşmeyi kabul etti ama teslim olmayı geciktirdi. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu saldırıya geçerek, kaleyi ele geçirdi ve Şeyh'i Musul'a götürdü. Şeyh'in diğer oğlu Muhammed Sadık da yakalanarak İstanbul'a gönderildi.¹⁷⁰ Şeyh kendi halefinin Abdülkadir olduğunu ilan etti.¹⁷¹ Osmanlı Devleti'nin, Şeyh'i Musul'a götürmesi, İran'ı rahatsız etti. Bunu yeterli bir tedbir olarak görmedi. Çünkü, Musul Vilayeti'nde Şeyh'in ufak bir silaha çağrısıyla buradaki Arap ve Kürtler bu çağrıya gelirlerdi. İstanbul İran Sefiri Muhsin Han, İstanbul'dan Şeyh'in İran sınırından uzak bir yere götürülmesini rica etti. II. Abdülhamid, Şeyh'in bundan sonra rahatlıkla Arabistan'ın en uzak yerlerine gönderebileceğini, Musul'daki ikametinin geçici olduğunu açıkladı. Şeyh Aralık 1882'de Musul'a ulaştı. Aralık'ın sonuna doğru Şeyh'in buradan Mekke'ye götürülmesi emri geldi. İran'ın diğer bir endişesi babasının takipçisi olan Abdülkadir idi. İran'ın endişesi doğru çıktı, Abdülkadir, babasını Şeptan köyü yakınlarında kaçırdı. Şeyh'in göç ettirilmesinden sorumlu olan Kamil Bey, Musul ve Bağdat Valilerinden yardım istedi. Nehri'de bulunan dört tabur, Şeptan Köyü'ne doğru harekete geçti. Kürt

¹⁶⁸ GESİO, 3.c, s.735-736.

¹⁶⁹ GESİO, 3.c, s.736.

¹⁷⁰ BOA.Y.PRK.UM, 5/40.

¹⁷¹ BOA.Y.PRK.BŞK, 7/92.

Boğazi'nin dağlık kısmında askerler ve Abdülkadir'in adamları karşılaştı ve yenilgiye uğradı. Kamil Bey'in yardımına gelen kuvvetler Şeptan Köyü'nü kuşattı ve altı saatlik bir çarpışmadan sonra Şeyh teslim oldu.¹⁷² Şeyh ve oğlu Mekke'ye sürüldüler ve Şeyh 1883'de vefat etti.¹⁷³ Osmanlı Devleti Şeyh'in cezalandırılmasıyla bu toprakların temizlendiğini beyan etti.¹⁷⁴

Şeyh'in bu hareketinin bu kadar geniş boyutlara ulaşacağını Osmanlı ve İran Devletleri düşünmediği gibi İngiltere ve Rusya da tahmin etmemiştir. Devletler bu konuda bir birlerinin izledikleri politikalar sonucunda olayın bu safhaya geldiğini beyan ederek bir birlerini suçlamaktan geri durmadılar.¹⁷⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bölgede çeşitli nedenlerle hâkimiyeti kaybetmesi sonucu, adaleti ve emniyeti sağlayamaması, ekonomisinin bozulmasından dolayı halkın üzerindeki vergi yükünü arttırması, bölgedeki aşiret yapısının halkın üzerine getirdiği baskılar ve bölgenin coğrafi konumu, isyanın alt yapısını oluşturmuştur. Bu durumu Şeyh çok iyi değerlendirmiş, devletin sağlayamadı adaleti ve güveni sağlayarak halkın güvenini kazanmıştır. Şeyh'in başlangıçta devlet kurma düşüncesi yokken, gelişen siyasi olaylar sonucunda özellikle 1878 Berlin Antlaşması'nın 61.maddesinin Ermenilere koruma getirmesi ve Şeyh'in, bu antlaşma ile kendi bölgelerinde Ermeni Devleti kurulabileceğini düşünmesi isyanda yeni bir dönemeç oluşturmuştur.

Şeyh'in isyanlarının İran tarafında gerçekleştirmesi ise birinci olarak, İran'ın Osmanlı Devleti'nden daha zayıf olduğunu bilmesidir. Zaten kendisi de çeşitli zamanlarda İran'da hâkimiyet kurmanın Osmanlı'dan daha kolay olduğunu, güçlendikten sonra Osmanlı'ya yönleneceklerini ifade etmişti. İkincisi kendisi Sünni bir şeyhtir ve Halife'ye bağlıdır. İran'daki hükümetin hâkimiyetleri altındaki Sünni Kürtlere eziyet yaptığı ve katlettiğini, onların bu eziyetten kurtarılması gerektiğini ifade etmek halkın destekleyeceği ve daha geçerli bir sebep olarak ortadadır. Üçüncüsü, İran'da çıkarılacak bir isyanın, Osmanlı tarafından desteklenmese bile göz yumulacağını ve kendisine müdahale edilmeyeceğini bilmesidir. Osmanlı Devleti de zaten isyana çok fazla müdahale etmemiş fakat Şeyh'in başarılarından dolayı da endişelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Şeyh'in faaliyetlerinden haberdar olmasına rağmen alttan almasının nedeni onları

¹⁷² GESİO, 3.c, s.746-747, 751, 752, 756, 758, 765; Y.PRK.BŞK 7/7.

¹⁷³ V.Minorsky, a.g.e, s.101.

¹⁷⁴ GESİO, 3.c, s.762.

¹⁷⁵ Celil, a.g.e, s.119.

Ermenilere karşı kullanma ve Kürt yerleşim yerlerinin kendi topraklarına katılabileceğini düşünmesidir.

Bölgede etkili olan İngiltere, Rusya'nın güdümünde olabilecek bir Kürt devleti istemediği ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak için, İran tarafında yer alarak biran önce bu isyanın bastırılması için Osmanlı Devleti'ne hem destek vermiş hem de gerekli önlemleri alması için baskı yapmıştır. Rusya, Kars ve Ardahan'da hâkimiyetini yeni yeni sağlarken Kafkasya'ya bu kadar yakın bir yerde daha önceki tecrübelerine dayanarak Nakşibendi şeyhinin başında olduğu bir harekâtın başlamasını istememiştir. İran üzerinde nüfusunu kaybetmemek ve İngiltere'nin hassasiyetlerine önem verdiği için İran'ın yanında yer alarak isyanın biran önce bitmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmıştır. Bölgedeki Ermeni ve Nesturîler ise, Batılı devletlerin Şeyh'in yanında yer almamasından dolayı bu harekâta şüphe ile bakmış ve destek vermemişlerdir. Ermeni ve Nesturîlerin bu harekâtın içinde yer almaması bölgede birlikteliğin sağlanması konusunda sıkıntı meydana getirmişti. Burada devletlerin takip ettiği politikalara baktığımızda her bir devletin kendi çıkarı neyi gerektiriyorsa ona uygun şekilde davrandığını görüyoruz.

Şeyh Ubeydullah'ın çıkardığı isyanların amaçlarının neler olduğu daha çok Avrupalı devletlere, İran'a veya Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektuplardan çıkarılarak yorum getirilmektedir. Birinci olarak burada gözden kaçırılan şudur ki, Avrupalı devletlere gönderilen bu mektuplar ya Fransızca ya da İngilizceye çevirilerinden tercüme edilmiştir. Hatta bu konu üzerinde ciddi çalışmaları olan Celile Celil de Rusya arşivinde bulunduğu Fransızca çeviri mektup ile İngilizce metin arasında fark olduğunu Fransızca olanının belgenin aslına daha yakın bularak onu kullandığını açıklamıştır. Bu tercüme mektuplardan yola çıkarak Şeyh şöyle düşünüyordu demek bizi yanıltabilir. İkinci olarak Şeyh'in sadece İran'a, Osmanlı'ya, İngiltere'ye veya Rusya'ya yazdığı mektuplara bakarak sonuca ulaşmaya çalışırsak doğru neticeler çıkaramayabiliriz. Örneğin Şeyh'in İkbâlû'd-Devle'ye gönderdiği iki mektupta Kürtlerin Osmanlı ve İran arasında parçalı yaşamak istemediğini, birlik olmak istediklerini, eğer Kürtler bir birlik olursa ve İran Şah'ı onları merhametle gözetirse, İran'ın yararına, Osmanlı'nın da zararına olacağını söylemesidir. Kürtlerin şansı iyi gider dirlik ve düzen oluşturlarsa, Şah rejiminin daha güvence altında olacağını da eklemesidir. Şeyh sonuçta İran valisine yazıyor. Doğal olarak İran'ın verimli arazilerini alıp, orada devlet kuracaklarını söyleyecek değildir. Aynı zamanda kendilerine İran şahı merhametli davrandığı sürece ona bir sıkıntı çıkarmayacaklarını fakat düşman devlet olarak Osmanlı Devletine çıkaracaklarını belirterek onların gönüllerini de kazanmak istemiştir. Şeyh

Osmanlı Devleti'nden de bazı ayrıcalıklar isteyeceğini ve şayet bu ayrıcalıklar verilirse, gerektiğinden daha fazla vergi vererek Osmanlı'ya bağlı kalacağını ifade etmiştir. Şeyh'in İngiltere ve Rusya'ya gönderdiği yazılara baktığımızda da İngiltere veya Rusya güdümünde olacak bir devlet kurmak istediği yorumunu çıkarabiliriz. Kendi yandaşlarına yaptığı konuşmalarda da doğal olarak İran'ı ve Osmanlı'yı yerden yere vurarak, Osmanlı'nın zaten Müslümanların halifesi olmadığını, halifeliği hile ile ele geçirdiklerini, İran'ın Sünni Kürtleri katlettiklerini ve onların bu zulümden kurtarılması gerektiğini vurgulayarak halkın desteğini almaya çalıştığını görürüz. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Şeyh çok iyi bir siyasetçidir. Bölgede etkili olan devlet ve toplumların desteğini almak ve onların engeliyle karşılaşmamak için onların duymak istedikleri şeyleri rahatça söyleyerek amacına ulaşmaya çalışmıştır. Çünkü tek başına başarılı olmaya gücünün yetmeyeceğini görmüştür. Bundan dolayı Şeyh'in Osmanlı'ya ve İran'a, gönderdiği yazılara bakarak Şeyh, Osmanlı ya da İran tarafını tutuyordu demek hatalı olabilir. Şeyh'in dört tarafa gönderdiği yazıları bize, başarıya götürecek her yolu mubah gördüğünü ve hangi devlet olursa olsun kendisine özerklik sağlayacak devletin yanında yer alabileceğini göstermektedir.

Bu konu ile ilgili olarak devletlerin arşiv belgelerinde dikkat çeken durum karşı tarafın halk üzerinde gasp, yağma, katlettikleridir. Fakat kendilerinin yaptıkları yağma, gasp ve katil olaylarından bahsetmemeleri veya kendi hareketlerinin bu yağma ve katil olaylarını durdurmak için yaptıklarıdır. Bundan dolayı hangi tarafı okursanız onu haklı bulabilirsiniz. İlginç olan diğer bir konu ise İran'daki Kürtlerin ayaklanmamasıdır. Osmanlı Kürtleri ayaklanıp onları kurtarmaya gidiyor ve ayaklandırıyor. Mantıklı olan zulüm içinde olanın ayaklanması ve sonradan onların istekleri üzerine yardım edilmesidir. Diğer bir konu da Şeyh'in isyanlarından sonra Osmanlı Devleti'nin O'na iyi davranmasıdır. Bunun altında da yatan sebep, halkın sevgisini kazanmış birini cezalandırmak istememesi ve O'nu İran'a karşı müttefik olarak görmesidir. İran da aynı şekilde davranmıştır. Şeyh Osmanlı'dan istediği desteği alamayınca İran'a yanaşmış, Şah da daha önce bizim topraklarda isyan çıkardı diye kovmamış tam tersine Şeyh'i Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl kullanabilirim diye düşünmüştür.

Bu isyanın geniş alanlara yayılması ve uzun sürmesinin nedeni, Kürt halkının Ubeydullah'ı kurtarıcı olarak görmesidir. Başarısız olmasının nedenlerine bakılacak olursa, harekâtın tam örgütlü olamaması ve iyi planlanamamasıdır. Şeyh'in aşiretler arasındaki düşmanlığı kaldıramamış olması, isyanın başındakilerle katılanların amacının farklı olması da başarısızlıkta etkili olmuştur. Harekâtın başındakiler bu olayı bağımsızlık

harekâtı olarak değerlendirirken, isyana katılan Kürt aşiretler, savaş sırasında hayatî ihtiyaçlarını gidermeyi düşünmüşlerdir. Yağmada ihtiyaçlarını giderdikleri an dağılmaları ve ordudan ayrılmaları siyasilerin düşüncelerinin tabana yayılmadığını, halktan siyasi destek alamadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca İran ve Osmanlı Devletleri de kendi bütünlüklerini korumaya çalışmışlardır. Şeyh, Avrupa devletlerinin desteğini alamadığından dolayı, Nesturî ve Ermenilerin de yanında yer almasını sağlayamamıştır. Şeyh Ubeydullah hayalinde Kürdistan hükümdarı olmayı düşlemişse de biz, bu isyanı basitçe Şeyh Ubeydullah'ın bölgede daha fazla denetim kurma isteği olarak yorumlayabiliriz.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade-i Dahiliye,(BOA. İ.DH),816/65899.

Sadaret Maruzatı,(BOA. Y.A.RES), 8/9.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat, (BOA.Y.PRK.ASK),7/55;
4/43; 7/34; 4/54; 4/60; 4/79; 7/55; , 6/25.

Yıldız Tasnifi Perakende Komisyonlar Maruzatı, (BOA.Y.PRK.KOM), 3/65.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaverân ve Maîyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, (BOA.Y.PRK.MYD.), 1/91.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahrirâtı, (BOA.Y.PRK.UM.), 6/117.

2-İran Devlet Arşivi

GÜZİDE-İ ESNÂD-I SİYASÎ-İ İRAN VE OSMANÎ, DEVRE-İ KAÇAR,
Vezâret-i Umurû Harici Cumhuriî İslamî İran, C.3, Tahran 1368-
1375.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

ABDULLA , Nejat, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret (Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması)*, Avesta, İstanbul 2010.

AVYAROV, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*, Sipan Yayıncılık, Ankara 1995.

CELİL, Celile, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2007.

....., *1880 Şeyh Ubeydullah Ayaklanması*, Peri Yayınları, 3.baskı, İstanbul, 1998.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, 2.baskı, Ankara, 1997.

....., *Tanzimat Sürecinde Türkiye (Ülke Yönetimi)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

- GENCER, Fatih “Sivas Valisi Mehmet paşa Döneminde Doğu Eyaletlerinde merkezileşme Çabaları (1833-1836)”, *Musa Çadircı'ya Armağan Yazılar*, Bilim Kültür Sanat Yayınları, Ankara , 2012, s.125-144.
- HAKAN, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 2011.
- JWAİDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, 7.baskı, İstanbul, 2012.
- MİNORSKY, V., Th.Bois, D.N.Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2004.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Kürdistan Dağlarından*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.
- NIKİTİNE , Basıl, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, 2.baskı, İstanbul, 2010.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe, İstanbul, 2010.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2005.
- SİNNO, Abdurrauf, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s.131.
- TORİ (M.Kemal Işık), *Kürtlerin Yakınçağ Tarihi*, Can Matbaacılık, İstanbul, 2006.
- UŞAK, Hasan, *Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- UÇAROL ,Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitapevi, 5.baskı, İstanbul, 2000.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, 8.baskı, Isparta, 2010.
- Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, Haz: Celile Celil, M.A.Gasaratyan, O.İ.Jegalina, M.S.Lazarev, Şakire Xidoye Mihoyan, Çev: M.Aras, Peri Yayınları, 3.baskı, İstanbul, 1998.